

IRODALOMTÖRTÉNETI  
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

\*

HUSZADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

## TARTALOM.

	Lap
Katona József Bánk Bánja. <i>Dr. Harmos Sándor.</i> .....	257
Adalékok a magyar színmű történetéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i> .....	293

### Adattár :

Czeglédi István életéhez. <i>Kemény Lajos.</i> .....	319
Halotti búcsuztató versek Tisza László felett 1771-ből. ....	324
Adatok Rozsnyai Dávid életéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i> .....	338
Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz. <i>Gragger Róbert.</i> .....	349
A Szemere-tár Bajza-levelei. <i>R.</i> (Második és befejező közlemény.) .....	364

### Könyvismertetés :

Palágyi Menyhért Petőfiről. <i>Dr. Nagy József.</i> .....	378
Katona Lajos. ....	380

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i> .....	382
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

## KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Régi sejtelmem volt, hogy a legkitünőbb magyar tragédia történelmi alapjára — irodalmi forrásaira — és tragicumára vonatkozó tudásunk revidióra szorul. Behatóbb tanulmányozása után erről bizonyosságot szereztem és jelen dolgozatomban számolok be az eredményekről.

A műben feldolgozott történelmi anyagot veszem mindenképp vizsgálata alá. Az erdélyi drámapályázat feltétele volt, hogy a tárgynak történelminek kell lenni; a költő is a históriát tette első sorban tanulmány tárgyává.

Heltai Gáspár magyar krónikája, mely Bonfini nyomán halad, szolgáltatva legnagyobb részt Katona tragédiájának meséjét. Ez a krónika említi fel, hogy Bánk »az Baraknak nemzetségéből való vala« és kivéve Endre király palesztinai keresztes hadjáratának időpontját, Heltai elbeszélése egyezik a mi drámánk főcselekményével. Előadja a csábítást, Bánk bosszúját: a királynének törrel való megöletését. A cselekmény idejét a költő Katona István történelmi művéből vette,<sup>1</sup> melyre az előszóban maga a költő hivatkozik. Ezerkétszáztizzenháromra teszi tehát a történetet. Péter főispán részességét is Katona István nyomán írta meg, úgyszintén Simon és Mihál bánokét is. A királyné büntelenségének gondolata is Katona Istvánnál található.

De a királyné teljes ártatlanságában nem hisz a költő, a mint a drámából is kiviláglik, de még jobban a dráma előszavából, hol azt írja, hogy Gertrud nem maga nevelte szentéletű leányát; pedig Szent Erzsébetről következtetett Gertrud jellemére Katona István. A költő szerint Erzsébet erényeit nem köszönheti anyjának, mert már négy éves korában Eisenachba kísérték és ott is maradt. Ez már Fessler hatása; ez a historikus állította, hogy Szent Erzsébet nem Gertrudis nevelése. Ellenben Katona István hatása megint, hogy a költő a jegyzésben, a mint műve előszavát nevezi, Berthold érseket tartja a csábítónak. Katona István szerint Endre büntetésből helyezte át Bertholdot az aquileai főpapságba. A költő hozzájárul ehhez a már túlhaladott állásponthez. Berthold — mint Pauler Gyula írja a »Nemzet« 1883-iki évfolyamában — azért

<sup>1</sup> Historia critica regni Hungariae.

helyeztette át magát, mert Aquileához közel voltak ősi birtokai. De a költő nem akar egyházellenesnek feltűnni, azért nem Berthold a gaz herczeg a drámában.

Bizonyára olvasta Engel, Pray, Budai Ezsaiás, Budai Ferencz munkáit is; művére csak az utóbbi hatott. Említ Katona József egy irományt, mely a műve elkészültével akadt a kezébe, úgy hogy csak a kijavított darabban használta fel: megtévén Bánk nejét a már az első feldolgozásban is szereplő Simon és Mikhál húgának. Ez az iromány ugyanazt tartalmazta, mint Kézai Krónikájának függelékében a jövevény nemesekről írt fejezet, mely szerint a bojóti Simon és Mikhál húga a csodaszép Tota volt, Benediktus, tehát Benedek bán neje, a ki arragoniai Constantiával, Imre király feleségével, jött Magyarországra. A költő az első kidolgozásban Adelajdnak nevezi Bánk nejét, a másodikban Melindának, mint Csérynek ugyanezt az eseményt tárgyaló, németből fordított regénye. A Melinda név a költő szerint spanyolos, mint Tota.

Igy a Bánk Bán főbb történeti forrásait felsoroltam. Katona ezeken kívül tárgyára nézve sok krónikát és oklevelet kutathatott fel; forrásai közt a jegyzésben maga említi Koller egyháztörténeti művét, Virág Benedeket, Szvorényit. Nem csodálhatjuk, hogy a drámának csak három szereplője teljesen a költő képzeletének alkotása: Izidóra, Biberach és Tiborcz, a kiknek szerepe nem történelmi jelentőségű s így nem is szükséges, hogy históriai személyek legyenek. x

Sólyom mester, Myska gróf történelmi szereplők a legújabb történettudomány előtt is; az Endre harczaira, Gertrudis birtokajándékozásaira vonatkozó részek históriai tények; a korrajz: a nép nyomora, a magyar urak elégedetlensége birtokaik elvesztésén, Petúr bűnhődése, való dolgok. A többi mozzanatra nézve is már Szalay László igazolta a költő nagy tájékozottságát. Megtudjuk Szalayból, hogy Gertrudis, Meránia — a dalmát-albániai tengerpart egy hegyes vidéke — herczegének, Andechs Bertholdnak a leánya volt, hogy a királyné Berthold nevű öccse a kalocsai érsekségen kívül a dalmát-horvát bánságot, Erdély vajdaságát, főispánságot nyert nénjétől, mint a dráma is említi; hogy Eckbert csakugyan szepesi nagybirtokos lett, hogy őt is gyanúsították a hohenstaufeni német császár megölésével, mint Katona darabjában Petúr megjegyzi róla. Szalay is a Gertrudis ellen kitörő zendülésnek ugyanazt a három okát adja, mint a költő: beleavatkozott az ország ügyeibe; rokonait és kegyenceit adományokkal és hivatalokkal halmozta el; fényűző és pazarló volt, mert 1212-ben Hermann thüringiai tartománygróf követivel, kik Eisenachba kísérik a négyéves Erzsébetet, idegen földre szállíttatja a magyar föld kincseit.

Ugyancsak Szalay megerősíti Misztiszlavics Danilo segélykérését, a gyilkosság 1213-iki időpontját. Azonban Bánkot, a ki továbbra is nádor maradt, nem tartja a királyné gyilkosának.

A költő azonban olvashatta Budai Ferencben, hogy IV. Béla alatt a Bánk-család hűtlenség bűne miatt elveszti egy 1262-iki diploma szerint birtokait és a drámában is felperzselik a nádor birtokait, így a költő is jószágvesztéssel sujtja Bánk bánt. Maga a csábítás valószínűleg későbbi mondánál nem alapszik egyében, de a királyné gyilkosának mégis feltűntethette a költő a nádort, mert a krónikák többsége: a Budai, a Képes, a Pozsonyi, a Thuróczy-, a Muglen-, a Rímes Krónika ezt vallja és így a költő, ha nem is a történeti tényt adja, erős történeti hitelt támaszkodott.

Csak a nádor nevének megrontója személyében tér el tudatosan a történeti hűség útjáról. Merániai Ottónak ilykép való szereplését Gyulai Pál nem tartja hibának, hiszen Ottó nem volt történelmileg nevezetes személyiség. Ez igaz, de ép ezért baj, hogy Biberach azt mondja róla, hogy czinkostárs volt a hohentaufeni Sváb Fülöp császár meggyilkolásában. Holott nem volt, még gyanuba sem jött.

A jegyzésben azt írja a költő, hogy Ottó »burgundiai pfalzgróf« megugrott Németországból, mert testvéreivel, Eckbert bambergi püspökkel és Henrik isztriai örgróffal gyanuba jött Fülöp császárnak Wittelsbachi Ottó által lett megölettetésében. Nem tudom, honnan vette ezt a hamis adatot a költő. *Raumer*: »Geschichte der Hohenstaufen« című, 1824-ben megjelent művében a régibb, sőt addig elavult véleményeket is idézi, de egyikben sincsen szó Merániai Ottó bűnrészességéről. Raumer Eckbertet, Bamberg püspökét és Henriket, Andechs és Isztria örgrófját említi mint czinkostársakat. Raumer szerint is Eckbert II. Endréhez menekült a gyilkosság után és hiába esdekelt IV. Ottó császárnál kegyelemért. Kicsapongóan, fennhéjázva élt Magyarországon. Később, 1215-ben, II. Frigyes császártól nyert kegyelmet és visszatérhetett hazájába.

Henriket, Gertrud másik testvérét birodalmi átokkal sujtották; várát, Andechset lerombolták. Palesztinába és más országokba bujdosott; tizenhét évvel a gyilkosság után ugyancsak II. Frigyes megkegyelmezett neki s visszatérhetett Németországba. A harmadik testvér, Meráni Ottó, éppen Fülöp király halála napján esküvőjét tartotta Fülöp király húgával, Ottó burgundiai pfalzgróf leányával. Ezért nevezheti Katona József a jegyzésben (a tőle idézett Cronberg: Tentamen genealogico-cronolog. után) Meráni Ottót burgundiai pfalzgrófnak. Az esküvő és a fényes lakodalom — írja Raumer — nagy kitüntetés volt Meráni Ottóra, kinek legfényesebb álmát valósította meg Fülöp király. Meráni Ottó nem is szökött testvéreivel Magyarországra és a legbuzgóbb bosszút szomjazó vizsgálat sem veté rá a gyanúnak még árnyékát sem.

Egy újabb történelmi mű, mely ezzel az eseménnyel bőven foglalkozik — Winckelmann: Philip von Schwaben und Otto IV.

von Braunschweig 1878. — szintén nem tud Meráni Ottó czinkossá-gáról, sem szökéséről. Így Ottó, a ki drámánkban nőtlen és király-gyilkos, a történelemben családos és a király hű embere. Azonban nem szabad ezt nagy hibájául felróni a költőnek. Különösen, ha egy német trágédiára gondolunk: Joseph Marius *Babo* legjobb és legismertebb drámájára: *Otto von Wittelsbach*-ra.

Ebben a művében a német író a históriát annyira meg-hamisítja, hogy Otto von Wittelsbachot Gertrud, Henrik és Eckbert édes testvérének mondja, mindnyájukat, Wittelsbachi Ottót is, Meráni Berthold gyermekeinek. A Personenverzeichnisban és így a drámában is mindig. A IV. felvonás egy helyén ezt mondja Wittelsbachi Ottó: »Aber warum sprach er nicht für meine Brü-der? Man will die Söhne Bertholds auf einmal vertilgen.« Holott Gertrud, Eckbert és Henrik atyja volt Berthold, Meránia hercege; Wittelsbachi Ottóé pedig VI. Ottó, ugyancsak wittelsbachi pfalz-gróf. Lajost, Bajorország hercegét, is Gertrud és Wittelsbachi Ottó (!) testvérének mondja a német szerző, holott nem volt test-vére Gertrudnak, sem öccseinek és Wittelsbachi Ottónak sem test-vére, hanem unokaöccse volt!

Egy másik históriai tévedése Katona drámájának, melyet elkerülhetett volna, ha az első kidolgozást meghagyja: *Melinda*.

A dráma első kidolgozásában ugyanis Adelajd, a nádor neje, nem szerepel mint Simon és Mihál huga.

Katona József nagyon örült, hogy Cséry regényfordítása után a második kidolgozásban spanyolosan Melindának nevezhette az arragoniai Totát, kit Kézai is mint Benediktus bán nejét, mint Simon és Mihál spanyol nemesek hugát említ.

*Acsádynak: A magyar birodalom története cz. művében* II. Endre uralkodását olvasgatva, szemet szürt nekem az a köz-lés, hogy Halics 1209-ben sűrűn szereplő kormányzójának, Korlátfia Benedek (tehát szintén Benediktus) erdélyi vajdának a halicsi krónikák szerint a híres arragoniai szépség, Tota volt a felesége, tehát ugyanaz, a ki az arragoniai Constantiával, Imre király feleségével jött Magyarországra, bátyjaival, kik megtartották a spanyolországi Bojót várról való előnevüket.

A míg tehát a dráma szerint ez a világszép asszony Bened-ictus nádor hitvese volt, mert a költő szerint Bánk ép oly régies neve Benedeknek, mint Petúr Péternek, addig a történelem szerint Benedictus (Benedek) halicsi rossz erkölcsű, féktelen helytartónak volt a felesége.

És így a történeti tény az, hogy Bánk neje nem volt huga a drámában szereplő spanyol menekülteknek. Simon és Mihál résztvettek az összeesküvésben, ezt helyesen írta meg a költő Katona István nyomán az első kidolgozásban, a hol nem is szere-pelnek mint a nádor sógorai, sem mint spanyolok; a történelem szerint Simon a nádor veje, Mihál — Pauler Gyula tárczája szerint — Simon testvére. Ez a tény nem ront illúziókon. Melin-

dát képzelhetjük Bánk második, ifjú, szép feleségének. A király, II. Endre, három ízben is nősült és mindig fiatal leányt vett el. Bánkot magát pedig így is java férfikorában mutatja be a költő.

Mint harmadik történeti tévedését a drámának felemlíthetem, hogy a gyilkosság a királyi palotában történik és nem is sejteti a költő, hogy mely városban — Esztergomra semmi sem utal a drámában — holott a pilisi erdőben, sátrában ölték meg vadászaton a királynét.

De láttuk, hogy a földolokban a történelmi hűség legszigorúbb követelményeinek is megfelel a mű. A dráma korhű. A költő szavait saját művére alkalmazva, elmondhatjuk a Bánk bánról, hogy a századok lelkei benne nem nyomattatnak le. Bármilyen metafizikai meggyőződésen legyen bárki: ezeknek a lelkeknek a halhatatlanságában hinnie kell.

\* \* \*

A költőnek a Tudományos Gyűjteményben, 1821-ben megjelent értekezéséből kiténik, hogy a nemzeti történelem tanulmányozása több drámatervet érlelt benne. Forgáchot említi, a ki megölte Kis Károlyt; Bélát, a ki fegyveres kézzel kívánta jussát I. Andrástól; Árbucot, a ki Kún Lászlót elaltatta; Feliciánt, »ki ép úgy megbosszulta az asszonyi becsületet és megtiportatott jussát az emberiségnek, mint Bánk«; Attilát, ki hasonló okból vérzett el.

Ezek közt Bánk tetszett a költő előtt a leghálásabb témának? Asszonygyilkosság és a gyilkos büntelensége a köztudatban éppen nem hálás szomorújátéki motívumok. A költő maga adja meg e rejtély nyitját. Csak jól kell rá figyelmeznünk. Mikor Forgáchról szól, egybeveti Hamlettel, ki ép úgy ledöfi a megkoronázott koronátolvajt, mint Forgách a megkoronázott hitszegettet. Majd így folytatja: »Mikor a német színeken egy sváb herceg, Johann von Schwaben megölheti eltartóztatott jussáért tulajdon vérét, koronás császárat; Macbeth Angliában Duncánt halálos ágyba fekteti: akkor Magyarországon Béla ne kívánhassa fegyveres kézzel jussát I. Andrástól, vagy Árbucz szinte Macbethi nagyravágyásból Kún Lászlót el ne altathassa? Bánk és Felicián nem bosszulhatják az asszonyi becsületet és megfosztott jussát az emberiségnek?«

Látnivaló, hogy mindenütt az irodalmi tradíció és főleg a nagy irodalmi példaképek — Schiller és Shakespeare — hatása alatt keres és talál nemzeti történelmünkben tragikus tárgyakat. Irodalmi hatások alatt állt a költő, mikor elhatározta, hogy Bánk bánról ír a versenypályázatra tragédiát, sőt azért győzött ez a terv, mert nemcsak Schiller és Shakespeare hatása kínálkozott, mint a többi tervnél, hanem még erősebb, analógabb irodalmi tradíció. Hiszen a német és az angol irodalomban magának Gertrudis megöletésének tárgya is talált előtte feldolgozókra. Az

angol drámát Csiky Gergely ismertette a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XV. kötetében; a német feldolgozásokról Heinrich Gusztáv értekezett: Bánk Bán a német költészetben című művében.

Gyulai Pál ezekből a külföldi művekből azt a meggyőződést merítette, hogy Katona ezek közül csak a Cséry-féle regényfordítást ismerte, melyre maga a költő is hivatkozik.

A német feldolgozások közül az Albrecht 1796-ból való drámai jeleneteiről Heinrich Gusztáv ellenben azt jegyzi meg, hogy nem valószínűtlen, hogy Katona József ismerte. Két érvet hozhatok fel Heinrich Gusztáv felfogása mellett. Költőnk már említett értekezésében drámánk fejlődésének harmadik akadályául a nyomtatásbeli szükséglet mondja: »Ha megtekéntjük szomszédinknál ennek ellenkezőjét, mennyire terjed ez ki! Oly nyomorult darabok sajtó alá jönnek, hogy az a két-három pénz árú rossz papiros, melyre nyomtatódnak, szinte sírva panaszkodik unalmas terhe alatt az olvasónak.« Nem valószínűtlen, hogy e nyomorult darabok közt Albrechtnek Bánkról szóló, egészében igazán kritikán aluli drámai jeleneteire is gondol, mert két motívum egyezik Albrecht és költőnk feldolgozásában. Albrechtnél is zavarosan és zavartan gyónja meg Buria férjének, Bánknak a csábítást, úgy hogy Bánk azt kérdi, hogy megőrült-e. És megvan Albrecht drámai jeleneteiben az a gondolat, hogy lehet valaki oly szerencsétlen, hogy a halálbüntetés nem létezik többé számára.

Cséryből is nemcsak Melinda nevét vette át költőnk. Cséryben is előfordul, hogy Ottó búcsúzni és bocsánatot akar kérni Melindától, hogy Melinda és a nádor a királynét kerítőnek tartják, hogy Ottó, mint Katona művében Biberach, haldokolva megesküszik a királyné ártatlanságára.

Az angol mű Gyulai Pál szerint homlokegyenest ellenkezik Katona drámájával.

Lillo Györgynek 1739-ben, Lillo halálozási évében, Londonban nekrológgként előadott darabja: *Elmerik* szintén Bonfiniből merít, mint közvetve a mi költőnk: egyezések tehát a két mű közt okvetetlenül vannak. De vannak a közös forrásra vissza nem vihető és így feltűnő egyezések is. Elmerik nejeinek sincs kedvére, hogy a magánélet nyugalmas boldogságát a királyi udvar zajával kellett felcserélnie. András király tudtára adja Gertrudnak, hogy Elmeriket tette az ország kormányzójává, kinek a királyné is engedelmességgel tartozik. A nádor mint legfőbb bíró követel a királynétól számadást. Isména, a nádor neje, és a nádor a királyné hívására jelenik meg a királyné előtt. Ez tört ragad, a nádor kicsavarja a kezéből, a csábító herceg beront, a feldühödött nádor megöleti Gertrudot. Az összegyűjtött országnagyoknak megmutatja a holttestet; a király kihallgatja Elmeriket és a tanukat. Ekkor hírnök lép be és jelenti a nádor nejének, Isménának halálát. Ez a motívum, a nádor hitvesének halála, sem a



krónikákban, sem irodalmi feldolgozásban egyébutt nincsen meg, egyedül Lillónál és Katonánál fordul elő.

A király úgy ítél, hogy méltán esett el a királyné. Ennyi egyezés okvetetlenül felkelti a figyelmet az iránt: hathatott-e az angol mű Katonára. Csiky Gergely és Gyulai Pál lehetetlenségnek tartották; egyrészt nem tűnt fel nekik a hasonlóság a két mű közt, másrészt ők Lillo műveinek 1810-iki kiadására gondoltak s nem valószínű, hogy Katona József akár ezt, akár ennek fordítását ismerte.

De Lillo művei már 1770-ben megjelentek: *Davies* rendezte őket sajtó alá. S még előbb hatott Lillo — Nicolai berlini könyv-árús útján — Lessingre, a ki Lillo 1731-ben keletkezett *Londoni kalmárának* hatása alatt teremtette meg 1755-ben a német polgári tragédiát a *Miss Sara Sampsonban*. Ha Lillo 1755-ben hathatott Lessingre, 1814 táján hathatott Katona József-re is német kiadásban. Idősb Szinnyi József A komáromi magyar színészet története cz. művében írja, hogy Wesselényi Miklós báró egy több mint ezer darabot tartalmazó színházi könyvtárnak vetette meg alapját s ennek művei közt vannak is angolból németre s ezután magyarra hevenyészett munkák. A teljes könyvjegyzéket nem volt lehetséges összeállítani. Katona is színészkedett, eredeti és fordított darabjai e könyvtár művei közt említetnek. Ezek közt olvashatta Lillo Elmerikjét is. Még egy másik feltevés is lehetséges. *Könyves Máté* »tekintetes nemes Székes-Fehér vármegye pártfogása alatt volt nemzeti színjátszó társaság sűgője *Játékszini Koszorúja*, melyben a két magyar hon nemzeti Színjátszó Társasága eredete, környülállása, eddig való fennállása, játékszini holléte, száma, épülése módja, könyvtárának mennyisége, szerzők és fordítók nevei foglaltatnak«, betűrendben adja az előadott darabok címzeit, néhol csak a fordítót, néhol ezt sem említve. *Elmerik* is fel van tüntetve az előadott magyar darabok közt. Szerzőt, fordítót, sajnos, nem említ Könyves és így a darab címe vonatkozhatik Lillo darabjára, de lehet egy Imre = Elmerik királyunkról szóló magyar eredeti is.

*Fáncsy Lajos* Játékszini Czédulák Gyűjteményét is átnéztem a Nemzeti Múzeum nyomtatványai osztályában, de ily című darabra nem akadtam. Elolvastam a Magyar Könyvszemle 1909-iki évfolyamát is, melynek harmadik fűzetében dr. Vértesy Jenő a Magyar Nemzeti Múzeum sűgőkönyveit ismerteti; a kéziratári osztályban lévő színdarabok kéziratát, melyek magyar színpadon kerültek színre s nyomtatásban nem jelentek meg, összesen kétszáznegyvenhat darabot sorol fel Vértesy; ezek közt sincs Elmerik. Így csak nagy valószínűséggel, de nem teljes biztossággal állíthatom, hogy Katona József legjobb művére az első nagy hatást a polgári tragédia angol megteremtője gyakorolta.

*Babonak Otto von Wittelsbach* című tragédiáját is felsorolja Könyves, a fordító nevével: Pápay Istvánnal. Katona

József tehát ehhez a műhöz kétségkívül hozzáférhetett, előadni is láthatta.

A magyar színpadokon akkoriban sűrűn szerepelt Babo, főleg »Angolok Amerikában« című, Láng Ádámtól fordított műve. Ennél hosszabb életű volt a német színeken s így nálunk is Otto von Wittelsbach-ja. Költője ma már nem tartozik az elsőrangú írók közé, de mint a lovagdráma terén Goethe egyik legtehetségesebb tanítványát most is említi a német irodalomtörténet.

Joseph Marius Babo Ehrenbreitsteinban, 1756-ban született és 1822-ben Münchenben halt meg. Irt történelmi drámákat és vígjátékokat. Otto von Wittelsbach című lovagdrámája 1782-ben keletkezett. Ebben is találunk vonatkozásokat a Bánk Bán cselekményére, hiszen Fülöp király-császár megöletése a tárgya, melyben részük van Gertrudis testvéröccseinek: Henriknek és Eckbertnek.

A történelmi szereplők családfája körül nagy botlásokat követ el Babo, de az eseményeket elég híven adja elő.

Otto von Wittelsbach, bajor pfalzgróf, IV. Ottó ellen küzdött Sváb Fülöp oldalán, a ki egyik leányát ígérte neki feleségül. A császár megbánja ígérését. Wittelsbachi Ottó megbocsátja a szószegést és Heinrich von Schlesien leányát akarja megkérni. Megtudja, hogy Fülöp ezt a tervét is kész meghiusítani. Ezért Bambergben 1208. június 21-én megöli. Henrik isztriai örgróf és Eckbert bambergi érsek is bűntársakul kiáltatnak ki. IV. Ottó, uralomra jutva, birodalmi átok alá veti Wittelsbachi Ottót s ebből kifolyólag Heinrich von Pappenheim marschall 1209-ben Regensburg alatt megöli a menekülőt, Bajorország hercege lerontja várait, köztük az ősi Wittelsbachot. Eckbert és Henrik Magyarországra szöknek nényükhöz, de később visszatérnek Németországba.

Láthatólag semmi rokonság sincs e mű meséje és a Bánk Bán között, de annál több van a két mű kidolgozásában. Wittelsbachi Ottó is segítője volt, Babo műve szerint, az uralomrajutásban Fülöpnek, mint Bánk Katona műve szerint Endrének. Itt is, ott is a két hős mint a későbbi király személyes híve harcolt az ellenkirály ellen és válik királygyilkossá. Nemcsak Bánk nagysága homályosítja meg a királyi házét, mint a cenzura megjegyezte; nemcsak Bánk léptei alatt reng Magyarország, mint Katona József írja hőséről, hanem mindez áll Wittelsbachi Ottó drámai alakjáról.

Azt is írja értekezésében a költő, hogy oly időszakot hozott színre, melyben minden magyar nemes, ha kardját felkötötte, már oly érettnek vélte magát a királyságra, mint Árpád vére. Ez a lovagkor játszik Babo művében is. Nézzük a részleteket.

Az I. felvonásban Wenczel gróf szerint Ottó ezeket mondta Lajos bajor herceg nejére: »Sie ist eine feile, buhlerische Dirne, die den jungen Mann mit zauberischen Liebestränken zum Narren gekitzelt hat«.

Ime, a szerelmi bájjal motivuma, a kerítőnek való elnevezés, a pokoli tűz ége csontjaimban, német megfelelője!

A III. felvonásban a hős ezt mondja: »Für den rechtschaffenen Mann giebt es weit schlimmere Dinge in dieser Welt, als den Tod.« Ez a mi drámánk felfogása is.

Ottó Fülöpöt kétnyelvűnek nevezi, mint Bánk Gertrudot.

Ottó oly hosszan beszél Fülöppel, mielőtt megöli és úgy reszket a tett után, mint Bánk.

A IV. felvonásban ezt mondja magáról Ottó: »Es war ein unseliger Augenblick, da das erwachende Gefühl der natürlichen Freiheit in mir den Bürger, den Freund, den Diener betäubte; da war ich nichts als Mensch der Natur, unwissend alles Gesetzes ausser ihr, äusserst beleidigter, gemisshandelter, zur Wut gepeitschter Mensch und er fiel.«

Mindez jellemző Bánkra is a gyilkosság perczeiben, csak nem ad oly bőbeszédűen számot erről, mint ez a lovagdráma. Mennyivel hatásosabbak is a Bánk Bánban a szenvedély szaggatottságában a merész inverziók mint Babo fecsegő prózája!

Bánk felzúdul: »Én, csak én öltem meg a királynét«, mikor látja, hogy Petúr, Simon, Mihál szenvednek az ő tettéért. W. Ottónak is fellázad egész valója, mikor Henriket és Eckbertet is sujtani akarják a gyilkosságért.

Bánk oszlopként mered, mikor Biberach halálos gyónását, a királyné ártatlanságát hírül veszi; W. Ottó is, mikor megtudja, hogy Fülöp haldokolva megesküdt, hogy ártatlanul hal meg, egy intrikus tüzelte fel Ottó ellen. Míg W. Ottó nem tudja meg, hogy Fülöp nem volt szívtől bűnös, vívni akar a lovagokkal, kik a király nevében őt büntetni jönnek; mikor a megölt király utolsó szavait megtudja, nem harczol. A Bánk Bán V. felvonásában hasonló motívum van.

Bánk Tiborczra bízza családját, a ki előbb nyomorában ura után sompolyogva, lopni jött a palotába.

W. Ottó is egy nyomorgó parasztra bízza, a ki kincset keresni jött a lerombolt Wittelsbach falai közt. Mindezek mellett az egyezések mellett is Katona halad a maga útján.

Bánk nem W. Ottó, Biberach nem Wenczel, Ludmilla éppen-séggel nem Gertrud. Csupán Endre királyban rajzolt oly királyt, minő Fülöp: nem bűnös természet, inkább erényes, de mindenképpen befolyásolható s így gyöngye jellem. Ha Forgách gyilkosságát dolgozta volna fel költőnk, többet merit vala Babóból, a ki egy Kis Károlyhoz hasonló koronázott hitszegettet ábrázol Fülöp királyban.

Így is Goethének a lovagdráma terén legkiválóbb tanítványa a Lillóénál nem gyengébb hatással volt a Bánk Bánra.

*Schiller* hatására maga a költő utal, mikor a Wilhelm Tellre hivatkozik értekezésében s egy lírai költeményében is írja barátjához :

Te, kivel a Schillereket  
Csodálván a hét egeket  
Befogni erőlködék . . .

Bayer József azt véli, hogy »a lovagdrámák híg tápláléka után nehéz volt megemészteni Schiller erőteljesebb kosztját« — nem is kutatja Schiller hatását Katonában.

Gyulai Pál is csak annyit mond, hogy Shakespere és Schiller nem annyira műalkat és jellemrajz, mint hangulat és dictió tekintetében hatottak rá. Sőt Schiller hangulatának és dictiójának hatását is a költő többi drámájában látta, a Bánk Bánban ezt sem, hiszen hatástalanságának egyik okát abban találja Gyulai, hogy a klasszikaitlan Shakespereből táplálkozott, nem pedig a magyar művelt olvasóközönség és irodalmi körök kedvelt német költőiből: Goethéből és Schillerből.

De ne feledjük, hogy a klasszikus Goethe és még inkább Schiller is már Shakespereből táplálkozott. Schiller legklasszikusabb drámája a Wilhelm Tell. Homéri egyszerűség, természetesség vonul rajta végig. Dictiója is sokszor merit Homérból, Anakreonból, Horatiusból. A nyilat Bringer bittre Schmerzen-nek nevezi, a mi szó szerint annyi mint *μελαινώνων ἔργα ὀδυνάων* az Iliasban.

Tell Anakreont idézi, egy másik szereplő Horatius Beatus ille-jét. De e mellett az I. felvonás jelenete Stauffacher és neje, Gertrud közt néhol szószerint Shakespere Julius Caesar II, 2 jelenetével, Brutus és neje Portia párbeszédével egyezik; a Rütli-jelenet a Julius Caesar színházi előadásainak hatása alatt ért meg; a halász átkozódása a IV. felvonásban — a Lear királyé. A Bánk Bánban is a shakespearei vonások mellett sok a classicus remniscentia. Katona említi darabjában Caesart, Antoniust, Prometheust. Az ősz Mikhál azt mondja a királynénak: »Reszkess szerencséd-től.« Mintha a Polykrates gyűrűjének motivuma elevenednék meg. Gyulai Pál nem maga ellen s a dráma classicus volta mellett érvel-e, mikor Tiborcz jellemzésénél mély intuitióval azt írja: »A Tiborcz siralma bűvös elégiai hangként zendül meg koronként a tragoedia elejétől egész végéig. Hasonlít valamit a görög tragoediák chorusához, mely részvétével kíséri a küzdő szenvedélyeket, tanácsokat osztogat s imádkozik az Istenhez.« Mikor Gyulai Pál azt írja: »Valóban, akkori költészetünk részint görög és római alapokon nyugodott, részint Goethe és Schiller költészetének ez alapokkal rokon sajátágaiból vette táplálékát s a mint e nagy költők mindinkább kezdettek távozni a német élettől, hogy úgy szóljanak, mint Görögország derült gyermekei, annál jobban tetszettek a mieinknek« — akkor éppen nem magyarázza meg a Bánk Bán sikertelenségét keletkezése korában, hiszen a Bánk Bán úgy hangzik, mint a bálványozott Schiller. Abban is ellentmond magának Gyulai Pál, hogy annál jobban tetszett egy mű, minél inkább eltávolodott a nemzeti élettől, hiszen egy más helyen azt írja, hogy

a Bánk Bán azért nem tetszett, mert nem volt benne: »csak magyarok, csak mi magyarok«. Gyulai Pál továbbá Erdélyi János eszthetikai tanai szerint classicusoknak a szelid, gyöngé érzelmeket tartja. A classicus műben a szenvedély alig van ecsetelve, sőt gyakran meghalva, mint a görög szobrok legtöbbjén. Egyszerűség, mint a háromhúrú lanton, szemérem, minő a muzsáké: a classicus. De hát Melinda nem ilyen? Másrészt a görög és római költészetben csakugyan minden oly egyszerű, szelid és szemérmes? Az Ilias Achilles haragját zengi, mely olykor nyers is, nemcsak türelmes. A classicus Schiller legclassicusabb művében Melchthal szenvedélyes, az elemek tombolnak, a vierwaldstätti tó háborog.

Gyulai Pál azt is írja: »Minden classicailag fegyelmezett izlésnek vissza kellett döbenni, midőn Bánk kétségbeesetten fejét földhöz nyomva görgeti, vagy Petur véres karddal rohan a királyi palotába.«

Nos, Schiller: Die Verschwörung des *Fiesco* zu Genua cz. tragoediájában, abban a jelenetben, mikor Fiesco felesége holttestét megpillantja, felesége holttestére nyomja Calcagna fejét, majd saját arczát rejti el a holttesten. Ugyanaz a jelenet, mint a Bánk Bánban. Nem is volt visszatetsző az akkori classicus műveltségű közönség előtt. Lakfalvy Ede, soproni nemes ifjú 1793. május 11-én kelt, Schillerhez intézett levelében ezt írja: »Wie oft stieg mir der Wunsch bei Ihrem Fiesco auf: möchte doch Schiller einen Rákóczi, Nádasdi, Bánk verewigen. Dann beneidete ich Aeneas seinen Virgil nicht, nicht dem Achill seinen Homer, denn Schillers Geist ruhte über Ungarns Helden.«

Ez a magyar ifjú elragadtatással említi Fiescót s egy sorban Homerral és Vergillel. A Fiesco írójától várja Bánk drámáját. Katona is észrevette a rokonságot a két tárgy közt. A Fiescóban is említettnek a békétlenek, ott is elcsábit egy női erényt erőszakkal a gaz zsarnokság, ott is tánczvigalommal kezdődik a dráma, véres karddal is rohan egy-egy összeesküvő a palotába s a zsarnok ellensége hitvese holttestén épp oly physiologiai hűséggel tárja fel kétségbeesését, mint Bánk Melinda halálán.

A részletekben is van egyezés. Melinda úgy utasítja vissza Ottó szerelmi ajánlatát, mint Lenora Calcagnáét. Fiesco monologja a parancsolás, uralkodás gyönyöreiről a III. 2. jelenetében néhol szószerint egyezik Gertrud gögös monologjával, napesti ábrándozásával.

Fiesco az ablakhoz lép: »Der Mond ist unter.«

Gertrudis az ablakhoz mennén, kinéz: »Napest!«

Fiesco: Gehorchen! — Herrschen!

Gertrudis: Parancsolás! minő

Más már csak ennek még a hangja is,

Mint engedelmeskedni.

Fiesco: Wilde Phantasieen haben meinen Schlaf aufgeschwelgt.

Gertrudis: Csak ez is elfelejtetheti velünk

Rövid éltünknek álmatlan sok éjtszakáit.

Fiesco: Den geharnischten Riesen: Gesetz am Gängelbande zu führen!

Gertrudis: Törvényt kiszabni és úgy lenni e felett, mikép a nap sok világokon!

Schiller szelleme lebeg a magyar hősökön, a Fiescőé, de még sokkal inkább a Wilhelm Tellé.

A romlott udvar, az éperkölcű nép, a zsarnok és ravasz idegen befolyás rajza megvan mindkét műben. Ott az ősi Svájc és az osztrákok, itt a magyarság és a merániak lappangó gyűlölete tör ki a drámában. Itt Gertrud romlott udvarában kéjenczek, gyilkosok ólálkodnak, ott a császári udvar napfényében sütkérezik a buja Wolfenschiessen, az orgyilkos Johann herczeg. A svájci derék és nyomorgó nép panaszát halljuk Armgart könyörgésében, Melchthal sötét híreiben; a magyar nép ép oly szomorú sorsát szívzaggatón Tiborc, Bánk kifakadásaiban. Gessler nemcsak zsarnok, de ravasz is, mint Gertrud. A két dráma főhőse kezdetben távol tartja magát az összeesküvéstől, sőt csendesíti azt, Tell a Stauffacherrel való jelenetben a Zwing Uri előtt, Bánk a II. felvonásban. Családjuk ellen való gaz merénylet teszi őket az összeesküvés céljának végrehajtóivá. Mindketten ekkor egy pillanat alatt elhatározzák, hogy megölik a zsarnokot. Tell még egy nyilat tesz íjjába; Bánk felkiált:

Mely gondolat lesz agyvelőmben első  
Zsengéjekor már meghatározás;

pedig előbb azt mondta Tiborcznak: »Türj békességgel!« mint Tell Stauffachernek.

Valóban sok volt a türni valója Tiborc és Stauffacher honfitársainak. Az idegen befolyás alakjait mindkét darabban érzékinek, korlátoltnak, zsarnoknak, kevélynek, cselszövőnek, haszonhajhászónak, rangoskodónak, irigynek ismerjük meg, ellenben a svájci és a magyar nemzet alakjai közt becsületes, ártatlan, szabadság-, békeszeretőket, a lelkiismeretesség, hűség és önfeláldozás típusait bámuljuk.

A közös kapzsiságot se feledjük az idegenek jellemvonásai-ból! Tiborc panasolja a nagyúrnak: »Nekünk feleség- s poronytáinkat kell befognunk.«

Melchthalnak is azt üzeni a helytartó: — I, 4. jelenet — adja át a legszebb ökreit; a paraszt szántson maga.

»Szép földeinkből vadászni berkeket csinálnak, a hova nekünk lépni sem szabad« — panaszodik Tiborc.

Ennyire még sem jutottak a svájciak. De a monarchicus országokról ugyanezt mondja Tell a fia kérdésére, hogy szabad-e ott a lakosoknak vadászni az erdőben: »Dem Herrn gehört das Wild und das Gefieder.«

E sok súlyos baj eredendő oka is ugyanaz: az osztrák ház országokat hódítani akaró mohósága a W. Tellben; Endre is országokat foglal, Gertrud Európa harmadán akar uralkodni. Magyar fiaink vérén — süvölti Petur. — Mintha csak az agg Attinghausent hallanók, mikor hűtlen öccsét, Rudenzet korholja: »Sie werden kommen mit unserer Armut ihre Länderkäufe, mit unserem Blute ihre Kriege zahlen.«

De gyűlölik is a bitorlókat Svájcban és a magyar hazában! Melchthal II., 2.: »Vor jeder Pforte, wo ich wandernd klopfte, entrüstet fand ich diese graden Seelen ob dem gewaltsam neuen Regiment.« Bánk is így szól a királyné színe előtt: »Bejártam az országot és mindenfelé csak az elbűsülést találtam: Udvarod atkozza minden és hazádfiit.«

Mégis közvetlen e kifakadás után mint hű jobbágy beszél és hajlik meg Gertrud előtt: »Parancsolt a királyném... Jobbágyaid vagyunk.« Szinte fel sem foghatjuk.

De ime Tell is így beszél és hajlik meg Gessler előtt gyilkos tervvel a szívében ellene. Az alma sikeres célbavevése után, mikor Gessler hozzáfordul, Tell így felel: »Was befiehlt Ihr, Herr?« A viharzó tón is alázatos. Gyulai Pál szerint Bánknál ez hosszú alattvalói mivoltának, multjának tudható be; én azt hiszem, hogy sem nála, sem Tellnél az alázat nem ered hű alattvalói szívből. Meg kell ölniök megrontójukat: szívük csak ezt érzi. Megteszik s mindkettő kérkedik tetteivel, Bánk utóbb összeroskad, Tell nem. Itt már eiválík a két mű útja. De milyen sokáig találkoznak egy csapáson! Nem is említettem Bánk Bán patriarchális viszonyát Tiborczzal, a mely szintén emlékeztet valamire: Attinghausen mesterkéletlen leereszkedésére a néphez. Katona hasonlatainak egyike-másika is Helvéczia hótakart tetőit juttatja eszünkbe:

Mint vándor a hófúvásokban, úgy  
Lelkem ingadoz határtalan  
Kétség között.

A kritikusoktól megrótt másik, körmondatos fele a képnek a háborgó vierwaldstätti tón hánykodó hajóra emlékeztet:

Eszem egy nagy óceánban  
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

A forradalmat, a háborút épp úgy elítéli Bánk, mint Tell. Mindez talán tudattalan hatás.

De itt az vált Katonában tudattalanná, a mi előbb lelkében tudatos volt; hiszen a W. Tellt ismerte, maga hivatkozik rá.

Mind e motívumok tehát kétségtelen adalékok a Bánk Bán keletkezésének lélektanához.

De ha nem tudnók is ily bizonyossággal, hogy Katona Schillernek ezt a kiváló drámáját ismerte, a Bánk Bán némely

helyéből erről meggyőződést szerezhetnénk. Vannak az eddigiek-nél is feltűnőbb egyezései a két műnek. Már a Bánk Bán I. felvonásában is találunk Tell-reminiscentiát. Ottó bizik, hogy Melinda szerelmes belé. Melinda könnyeire alapítja bizalmát; a nádor neje könnyezett, mikor Ottó elbeszélte szenvedését.

Melchthal mondja az V. felvonás 1. jelenetében: Wer Tränen ernten will, muss Liebe säen.«

A W. Tell II. felvonása után, a Rütlin tartott összeesküvés végén, az üres színpadon nem gördül le a függöny és a jég-hegyeken felkelő nap pompás színjátéka látható. »Die leere Scene bleibt noch eine Zeit lang offen und zeigt das Schauspiel der über den Eisgebirgen aufgehenden Sonne.«

A Bánk Bánban ugyancsak a II. felvonás végén, az összeesküvés után, a függöny legördülte előtt Petúr elragadtatva néz ki a hajnalcsillagra: »Dicső fénycsillag!«

A napot, melytől tüzét kölcsönzi, nem látja a teremből, de a költő emlékszik a Schilleri napra, mert Petúr hirtelen gúnynyal hozzáteszi:

Lopott fény!

Petúr ebben a felvonásban úgy beszél Bánkhoz, mint Attinghausen Rudenzhez a II, 1. jelenetében.

Panaszát nem hallod elnyomtatott  
Hazádnak és nem látod, mint potyog  
Hazádfiának orcáján le könnye?

Attinghausen is így feddi öccsét:

»Dich allein rührt nicht der allgemeine Schmerz; jedes Bieder-mannes Herz ist kummervoll.«

Petúr így jellemzi az udvari diplomatiát:

Ez a derék asszony nagyon  
Értett azon közönséges szokáshoz —  
Mikép kelljen az édes reménység  
Üvegszemét nevetve tenni fel.  
De úgy hogy ők azt észre se vegyék.

Attinghausen Rudenzhez:

»Verblendeter, vom eiteln Glanz verführt, betrüg Dich nicht!«

Petúr:

Ha megmutatja,  
Hogy a hazám boldogságán segít  
Ezen szabadság eltörlése,  
Egy szót se szólok.

Rudenz bizonyítgatja, hogy a szabadság eltörlése segít a svájcziaikon, de Attinghausen megczáfolja. Petur és Bánk pár-



beszéde a II. felvonásban tehát az Attinghausen és Rudenz közti jelenet hatása alatt készült.

A papságról nem éppen kedvezően nyilatkozik a köznépek egyik drámájában sem.

Tiborcz:

Tűrj békességgel, ezt papolta az  
Apáturunk is sokszor: boldogok  
A békességések, mert isten fiainak  
Hivatnak — úgy de tömve volt magának  
A gyomra.

A W. Tellben Stüssi így említi a Gessler tetemét elszállító irgalmas barátokat:

Das Opfer liegt; die Raben steigen nieder.

A mellett egyik író sem akart egyházellenesnek feltűnni. Schiller a jámbor Rösselmann papot alakítja; Katona jegyzésében megírja, hogy azért nem szerepelteti Berchtold érseket mint csábítót, mert nem akar egyházellenesnek látszani. A legtöbb s a legnyilvánvalóbb hatás a két dráma IV. felvonásából tűnik ki. Tell a IV., 3. jelenetében, a küssnächti mély úton, a hol halálos ellenségére les, a Stüssivel való párbeszédében ezt mondja:

Dem Schwachen ist sein Stachel auch gegeben.

Schiller itt Anakreont idézi:

Bánk a IV., 6. jelenetében a Tiborczczal való párbeszédében ugyancsak ezt mondja:

A legcsekélyebb férgesekének is  
Teremte oltalom-fegyvert.

Katona József tárgyához, Melinda sorsához mérten Anakreont tovább idézi mint Schiller:

»Csupán az asszonyállatról felejtkezett el« — végzi tündését a nádor.

Bánk és Tiborcz egy előbbi párbeszédéről már Arany János megjegyezte Bánk tanulmányában, hogy ez nem rendes párbeszéd, melyben amaz ennek szavára felelgetne. Bánk lelke a gyilkosság eszméjével küzködik; tudja, látja ugyan Tiborcz jelenlétét, hallja szavait, de csak mintegy gépileg s a mit ennek mond, ez is főleg saját lelkiállapotára vonatkozik. Ugyanily helyzetben, lelkiállapotban beszélget Tell Stüssivel. De lássuk a két párbeszédet!

Midőn Bánk Tiborcz köszöntésére felkiált: »Útonálló!« — majd így: »Minek is becsület az emberek között!« némi homályos emlékezet lebeg előtte, hogy Tiborczt az éjjel már látta egyszer s ez akkor valami lopásról beszélt s az is ködlik elméjében, hogy ez a paraszt eddig becsületes volt. De ugyane szavak befelé is fordulvák: ő, ki eddig oly becsületes volt, most kénytelen gyilkolni, mint egy útonálló, mert becsülettel semmire sem boldogul. Tiborcz e sza-

vaira: »Időm lejárt jajj és panasz között« — »Munkálkodó légy, nem panaszkodó« — kiáltja újra Tiborcznak s tulajdonkép ismét csak magát ingerlé tette. Így foly az egész jelenet, a Tiborcz panaszja és Bánk küzdelme, látszólag párhuzamosan, de egymást mindegyre érintve.

Szakasztott ilyen jellegű, formájára, Tell és Stüssi párbeszéde.

Stüssi: Hier wird gefreit und anderswo begraben.

Tell: Und oft kommt gar das eine zu dem andern.

A pór beszédére válaszol, de arra is gondol, hogy a mély úton most lakodalmas menet halad muzsikaszóval és nemsokára halotti menetet fognak itt láthatni.

Stüssi: So geht die Welt nun. Es gibt allerwegen Unglücks genug: Ein Ruffi ist gegangen im Glarner Land und eine ganze Seite vom Glärnisch eingesunken.

Tell: Wanken die Berge selbst? Es steht nichts fest auf Erden.« Stüssinek felel, de Gesslerre gondol, ki szintén nem meg-ingathatatlan. Stüssi: Ein Ritter wollte zu dem König reiten und unterwegs begegnet ihm ein Schwarm von Hornissen; die fallen auf sein Roß, daß es vor Marter tot zu Boden sinkt und er zu Fuße ankommt bei dem König.

Tell: Dem Schwachen ist sein Stachel auch gegeben. Megint órá magára is vonatkozik a Stüssinek adott felelete.

Stüssi: Ja, wohl dem, der sein Feld bestellt in Ruh und ungekränkt daheim sitzt bei den Seinen.

Tell: Es kann der Frömmste nicht im Frieden bleiben, wenn es dem bösen Nachbar nicht gefällt.

Stüssi nem sejtí, hogy Tell magáról is beszél, ép oly kevésbé, mint Tiborcz a nagyúr válaszainak súlyát.

Ime, művészi fogásokat is tanult Katona József Schillertől.

Bánk egy másik párbeszéde Tiborczczal a IV, 6. jelenetében inkább monolog. Hamlet is akkor mondja el leghíresebb monologját, mikor Ophelia is a színen van. Úgy eltűnődik, hogy csak a monolog végén veszi észre Ophélia jelenlétét, mint Bánk itt a Tiborczét és csak ekkor csap át a monolog a Hamletben is, a Bánk Bánban is párbeszédbe.

A W. Tellben is van egy híres monolog, melyet a dráma hőse nem mond el valóságban, hiszen a hangot nem rejti el a bodzafabokor és Gessler előfutárjai foglyul ejthetnék a kiabáló, fenyegetődző Tellt.

A gyilkosság előtti gondolatait és érzelmeit a színpad számára érzékíti meg monologban Schiller. Hasonló drámai technika ez a visióknak kísértetek alakjában való feltűntetéséhez. A Bánk monologja ellenben a valóságban is hangokban nyilatkozik meg, hiszen Tiborcz felel rá. Tellnek néma monologja hatott Bánk hallható monologjára, melyet azonban nem kell kiabálásnak, dühöngésnek vélnünk, melytől a nádor physikailag megerőltetvén, lecsilapodik s ezért nem öli meg rögtön a terembe visszatérő királynét.

Ezt a jelenetet Gyulai Pál helytelenül fogja fel. Bánk nem dühöng, hanem tünődik; bölcselkedik az emberi természetről, a nőről s töprenkedőnek kell játszani a színpadon, nem kiabálónak, majd egy troubadour poesisével szól a törékeny virágszálról, a női erényről: ez csak nem dühöngés? Ha ordítóz, a szomszédos teremben lévő királyné csak nem hagyja ezt megjegyzés és óvintézkedések nélkül. Bánk dühöng, de csak később, mikor Ottó betoppan, és tán lecsillapodik a dühöngés után?

Ellenkezőleg. Hogy a Melindával visszatérő királynéhoz alázatosan beszél, annak oka az analog Tell-reminiscentián kívül előbbi tünődő hangulatában van. Ha dühöngött volna, tovább dühöngene, mint Ottó megátkozása után teszi: ez a lélektanilag természetes.

Most lássuk a hasonlóságot Tell és Bánk monológjában. Tell monológjában az van, hogy bosszút állni akaró fogadalma: adósság, melyet meg akar fizetni.

Was ich mir gelobt in jenes Augenblickes Höllenqualen:  
Ist eine heilige Schuld. Ich will sie zahlen.

Bánk ezt mondja: Meg fogok tán nemsokára nektek fizetni, jó név gyilkolói.

»Mach deine Rechnung mit dem Himmel Vogt!«

»Egész szegény nemzetiségem megölt nevében kívánok majd számadást,« mondja Bánk.

A IV., 7. jelenetében a nádor így fakad ki a terembe visszatért királyné előtt:

A becsületes kinoztatik,  
Megostoroztatik, kipörkölik szemeit.

Itt is talán Melchthal apjának sorsára gondolt a költő, kinek Landenberg kiszuratta a szemét.<sup>1</sup>

Bánk tovább vádolja a királynét.

»Midőn ti legelőször asszonyom hazánkba jöttetek, a békeségnek édes istene Pannóniára monda akkoron egy átkot és a romlás angyala mormogta rá az áment.«

Hasonlót mond a kőművesmester Berta von Brunecknek: I. 4.

Wir waren frohe Menschen eh Ihr kamt, mit Euch ist die Verzweiflung eingetreten.

Berta és Rudenz szerelmének előbb epizódnak látszó, később a főeselekménybe olvadó története is hatott az Ottó- és Izidórára vonatkozó helyekre, melyek szintén okszerűen játszanak bele a drámai bonyodalomba. Izidoráról is hiszi mindenki Gertrud környezetében, hogy rajong az udvarért, mint Rudenz Bertáról hiszi,

<sup>1</sup> Maga a kifakadás benne van szó szerint Plato Államában.

míg Izidora ki nem fakad a hideg, lármás udvar ellen a királyné előtt a IV. felvonás elején és nem ad panaszos kifejezést honvágyának, mint Bertha a vadászaton teszi. De a W. Tellben Rudenz a szerelmes, a Bánk Bánban a leány; míg a W. Tellben Bertha is szerelemre gyullad, mikor Rudenz nemes igazlelkűségét megérzi, a Bánk Bánban Izidóra kiábrándul Ottóból, a gaz csábítóból.

Befejezőleg megemlíthetem a látszólag kettős cselekményt: az összeesküvők küzdelme és Bánk családi sértődése emlékeztet a W. Tell látszólag kettős cselekményére: a Rütli szövetség tagjaira és Tell küzdelmére. Végül a jellemzés művészetében is kiváló mintája volt a W. Tell a magyar drámának.

Gyulai Pál Bánkban sokféle jellemvonást lát, a mi szerinte Shakespere jellemző művészetének hatása, de a miket Gyulai felsorol: inkább társadalmi állások, nem drámai jellemvonások.

Gyulai Pál szerint a költő Bánkot nádornak, bírónak, arisztokratának, lovagnak rajzolja; mi úgy véljük, hogy első sorban oly férfiúnak, kit kényes becsületérzés emel oly magasra. A többi szereplőben is legfőlebb két jellemző lelki tulajdonságot emel ki a költő. Ottó korlátolt és érzéki, Gertrud zsarnok és gőgös, Biberach cselszövő, Izidóra irigy, Melinda maga az ártatlanság, Petúr a meg nem alkuvás agitátora, Mikhált a békeszeretet jellemzi, Simont a lelkiismeretesség, Tiborczt a hűség.

Schiller is így jellemez. *A fenségesről* írt értekezésében kifejti, hogy a drámai hősnek mindenekelőtt fizikai természetéből folyó indulatait, fájalmát, kétségbeesését kell alakítani, aztán az értelem követelte s határozta sajátosságait és csak harmadsorban a sociologiai vonatkozásokat: viszonyát a társadalomhoz és ennek a hősré való reakcióját. »Die erste Forderung an den Menschen macht immer und ewig die Natur, welche niemals darf abgewiesen werden; denn der Mensch ist — ehe er etwas anders ist — ein empfindendes Wesen. Die zweite Forderung an ihn macht die Vernunft, denn er ist ein vernünftig empfindendes Wesen, eine moralische Person, erst alsdann ist es dem Anstand erlaubt, die dritte Forderung an den Menschen zu machen und ihm Rücksicht gegen die Gesellschaft aufzulegen, und sich — als ein civilisirtes Wesen zu zeigen.«

Schiller is tehát alakjai testi-lelki dispositiójára helyezi a fősúlyt. A zárkózott Tell, az erős Gertrud, a bölcs Attinghausen, az ingatag Rudenz, a nemeslelkű Berta, a gyerekes és vakmerő Walter, a zsarnok Gessler, a jámbor Rösselmann magukban is érthetők, nem adnak sok fejtörést az olvasónak. Annál bonyolultabbnak látszik egy másik dráma jellemzési módja, mely szintoly erősen hatott a Bánk Bánra: a *Hamleté*.

Toldy Ferencz irodalomtörténetében olvassuk, hogy az örökké habozó Bánk egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra karhóztat s kinek bosszútette is csak a percz által parancsolt önvédelemnek tűnik fel.

Gyulai Pál is írja, hogy Hamletben a fontolgtatás, beteges lelkiismeretesség megöl minden tetterőt. Ugyancsak Bánkról is azt írja, idézve e felkiáltását:

— Nem! —

Szeget szeggel, hisz a tilalmas és

Megengedődhető ravaszkodás

Úgy állnak el, mint a hazug és igaz —

hogymindez Bánk indulatának minden czél nélküli hánykódása, a sebzett kedély omló vére, a kétség és tehetetlenség percze.

E két tekintély nem ment fel a kérdés alapos és más oldalról való megvilágításától. Már azért sem, mert érvelésük nem kifogástalan. Bánkot nem vádolhatjuk elhatározatlansággal, mert alig hogy azt sejti, hogy a királyné Ottó bűntársa, így tör ki:

És a királyné álmos volt? Nem-e?

Hah, mely gondolat lesz agyvelőmben első

Zsengéjekor már meghatározás.

Hamlet sem határozatlan a bosszútett elhatározásában; csak végrehajtásának idejében az, mint Bánk is, a ki csak napestkor öli meg a királynét.

Ez lényeges különbség. Amaz gyengeség lenne, emez megokolható a körülményekkel. Bánk ravaszkodni akarása hamleti, de nála sem a kétség és tehetetlenség jele. Hiszen élénken ezt kiáltja ekkor:

Német, te megnyitottad a szemem!

Ezzel a felkiáltással éppen nem árul el kétséget vagy tehetetlenséget, sem hamleti tünődést.

A nádor jellemének összetettségét, melyet Gyulai szintén shakespeare-inek vél, már megczáfoltam.

Hogy Bánk jellemének a Hamletével való rokonságát állíthassuk, szólanom kell néhány sorban Shakespeare drámai hőseiről, hogy lássuk: mily szempont kínálkozik az összehasonlításra. Három oly tragoediából indulok ki, melyeket Katona kétségkívül ismert: Macbeth-, Othello- és Hamletből. Macbeth a maga akaratából indítja meg a cselekményt, a küzdelmet, hiszen a boszorkányok is az ő nagyralátó lelkének bűnös káprázatai. Othellót a drámai ellenfél, Jago hajtja küzdelemre. Hamlet sem sua sponte nem cselekszik, sem valamely neki ellenséges párt vagy egyén nem sodorja a rá végzetes küzdelembe, hanem családi körülményei kényszerítik rá. Ilyen drámai hős Tell is és ilyennek látjuk Bánk Bánt. A mi habozást, irtózást a cselekvéstől, a neki szánt szereptől Hamletben észlelünk, az megvan Tellben és megvan Bánkban is. Hamlet örült az életnek, mely éppen akkor oly szépek ígérkezett a ter-

mészettől és sorstól egyaránt megajándékozott hercegnek s most tán önélete árán is bosszút kell állnia a buja orgyilkoson. Tell szereti a békét. Szívesen segít embertársain, saját élete árán is, de nem mások élete árán és most gyilkolnia kell. Bánk retteg a forradalomtól, a királygyilkosságtól és meg kell ölnie Gertrudot. Tell sem öli meg rögtön a zsarnokot, nem lövi ki a fia célbavevése után a második nyilat. Bánk is kétszer távozni akar a királyné terméből; csak akkor öli meg, mikor itt az utolsó alkalom, mikor már a királyné életére tör. Hamlet is csak akkor, mikor a király mérgezett töre már átjárta vérét. Tell is akkor, mikor Gessler halálhozó bosszúja különben kikerülhetetlen.

Miért nem hajtják végre tettöket az első kínálkozó alkalommal?  
Ez itt a problema.

Tellre vonatkozólag nem nehéz a válasz.

Mikor az erdőben először találkozik Gesslerrel, még a rémes megpróbáltatás előtt, nem akarja bántani a helytartót, a ki mégis reszket előtte. Zsarnokságáért nem akar véres bosszút állni, mint Bánk sem Gertrudon — ellentétben a békétlenekkel. Az alma szerencsés eltalálása után oly borzasztó lelkiállapotban van Tell, hogy saját magát, nem Gesslert sodorja veszélybe. Különben is a fegyvereseitől környezett zsarnok lesi minden mozdulatát. A háborgó tavon bilincs van a kezén. A küssnachtsi mély úton megöli Gesslert.

Hamlet és Bánk habozásának okát a két dráma többi párhuzamos, hasonló vonatkozásai közt tárgyalom.

Már Arany János idéz egy helyet, melyről Gyulai Pál helyesen megállapította, hogy a Hamlet tragoedia hatásán alapszik. Bánk mereven néz maga elé, a belépő és bezáratásáért őt kérdőre vonó Izidórára nem figyel:

Ha engemet Prometheusom csak egy  
Hangyának és az égi tüzet talán  
Még abba is sajnálva, egy hideg  
Szerszámnak alkotott volna:

mintha mondani akarná folytatásul: úgy is meg kellene ölnöm a királynét. De észrevevén Izidórát, elnyeli e szavakat s hozzáfordulva, így végezi be a mondatot:

Úgy

Szolgálatodra még lehetne hangom.

Hasonló fordulatot találunk Shakespere Hamletjében is, midőn Hamlet az atyja szellemével való találkozás után az őt faggató Horatióknak ezt mondja: »Nincs oly gazember széles Dániában ki megrögzött cinikus ne volna.« Azt akarja mondani: mint a király, de meggondolja a dolgot és hirtelen másra csapja a beszédet.

Nékem ez Arany-Gyulai idézte helyen kívül még a következőkre terelődött a figyelmem.

A Hamletben a királyné neve Gertrud. Ez a körülmény is felhívhatta Katona figyelmét a Hamletre, úgyszintén az is, hogy annak a Gertrudnak az udvarában is napirenden voltak a dőzsölések. Hamlet újságolja Horatióknak: Hej! míg itt mulat, majd megtanítjuk inni emberül! Hamlet elítéli ezt az örökös dőzsölést, mint Bánk is. Hamlet apjának szerelmé hitvese iránt oly lángoló volt, mint Bánké Melinda iránt.

Hamlet: »S anyámért mint élt-halt — tőle még az ég szelét is eltiltván, nehogy zordul érje arcját.« S most oly valakivel bujálkodik ez az asszony, ki Hamlet szavai szerint csúf satyr, míg apja egy Hyperion volt.

Bánk így jellemzi szerelmét:

Hát a világnak egyik pólusától a  
Más pólusig, szerelmeimben, én  
Miért öleltem mindent egybe? mért  
Mindent? miért tebened, óh Melinda?

Ottó, a ki Melindával bujálkodott, oly csúf satyr, mint Klaudius király. Az Előversengésben Biberach így gúnyolja: »Ej, ej, kegyelmes úr, vigyázz, mert egy ily keszeg, sovány fiút az izmos Bánk bán bajusza egy végére tűz.«

A szellem ekkép panaszkodik a királynéra Hamletnek:

Ó átkos csáb és hízelgés!  
Hogy oly, oly megejtők vagytok!

Bánk így kezdi monológját a IV. felvonásban:

Kecsegtetés, hizelkedés! Csupán  
Csak csillogó fények; s hogy mégis az  
Asszonyt becsalhatják a bűn fenék  
Nélkül való mocsáriba.

Az ifjú Laertes óvja hűgát Hamlettől:

Erény se ment a rágalmas fulánktól,  
Üszög senyveszti a tavasz szülöttit  
Gyakran előbb, mint bimbajok fesel  
S az ifjúság harmatdús hajnalán  
A mételyes kór legjárványosabb.

Kazinczynak 1790-ből való fordításában a két utóbbi sor így hangzik:

»Sohasem lehet a pusztító ragyától inkább tartani, mint az ifjúság harmatozó reggelein.« Katona vagy ebből vagy, a mi hihetőbb, egy német Hamlet-fordításból merít, mikor Bánkkal ezt mondatja monológjában:

A nevelésnek egy

Jó magva sem marad szívökbe meg  
Mivelhogy a növésekkor tüzelő  
Indulatoknak pestises szele  
Kifújja mind.

Melinda alakja is sokban hasonlít Ophélia alakjához. A nádor hitvese és Ottó közt előbb oly szívélyes viszony volt, mint Ophélia és a dán herczeg közt. A mint Ophéliát inti a hizelkedőktől Laertes, úgy inti nejét a nádor és úgy fogadja meg Melinda is: Megemlékszik férje szavairól, mikor a herczeg letérdel előtte. A tébolyodott Ophélia így lép a királyné elé: »Hol ő felsége, a szép dán királyné?« Melinda e szavakkal nyit be Gertrudhoz: »Ez a magyar királyné?« Mindketten trágárul beszélnek örültségükben, ellentétben előbbi szemérmes magaviseletükkel. Ophelia örületében azt hiszi, hogy megbecstelenítették; Melindát megbecstelenítik, azért örül meg. A költői képzeletnek ugyanaz az átalakító ereje nyilvánul itt, mint az Izidóra-Ottó epizódban.

A W. Tellben Rudenz a szerelmesebb, a Bánk Bánban az udvarhölgy. Katona nem vesz át semmit nyersen, képzelete megfordítva délibábszerűen tükrözteti a távoli benyomásokat.

Bánk azzal sértegeti a királynét, hogy az kenőcsli testét-lelkét. Hamlet is ezt mondja Ophéliának: »Hallottam ám festegőzéstek felől is jó sokat; ép eleget: Istenadta arczotokra másikat csináltok.«

Végül: Ravatalozással, illendő temetés elrendelésével végződik a Hamlet is, a Bánk Bán is. »Engedd illendően eltemettetnem« — könyörög Melinda ravatalánál Endréhez a nádor; Hamletnek Fortinbras rendel illendő temetést: e szomorú accorddal végződik mindkét dráma.

A legfontosabb megegyezést a két mű közt hőseik habozásában látom, melyet a tett végrehajtása előtt elárulnak. Miért habozik Hamlet a legelső kínálkozó alkalomkor bosszút állni s miért Bánk bán? Hogy erre megfelelhesünk, néhány sorban szólnom kell Hamlet és Bánk lelkivilágáról.

*Goethe: Wilhelm Meisters Lehrjahre* cz. regénye terjesztette el Hamletről azt a véleményt, hogy a dán herczeg olyan drámai hős, a kit nagy feladat elé állított végzete, a ki azonban élethivatásának betöltésére gyöngé. Hamlet e szerint a habozó jellemnek, a belső meghasonlásnak és a tétlenségnek fogalma. Goethe ezt ebből a mondásából következteti: »Kizökkent az idő — óh kárhozat! — hogy én születtem helyre tolni azt!« De ez a mondása nem az egyéni erőtlenség kifejezése, hanem annak megérzése, hogy tragicus sorsnak néz elébe, hogy öneki, a ki eddig boldog szerelmes volt, most felejtenie kell szerelmet, boldogságot, csak a bosszút nem, mely őt is elpusztíthatja. Ez a mondása is hatott Katonára. Bánk a III, 3. jelenetében így kiált fel: Azért teremtettem!



És ugyanaz az értelme. Bánk is azt hitte, hogy boldogságra született s most megérzi, hogy önvesszte árán a női becsületet kell megbosszulnia.

A bosszúra való rá nem termettséget ez nem jelenti, csak sorsuk tragicumát, mely a contrast aesthetikai elvénél fogva annál mélyebb itt, mert nagy boldogság előzte meg. Hamlet éppenséggel nem puha jellem. Horatio csak őt tartja méltónak arra, hogy a szellem megszólítsa. Hamlet mondja, hogy sorsa testének minden izmát a nemeai oroszlánénál is erősebbé edzi. A sírban vele birkózó Laertest fenyegeti, hogy bár nem hirtelen és szilaj, de veszélyesség benne is van annyi, hogy jobb lesz Laertesnek félnie. Megtudjuk róla, hogy kitűnő vívó, a szellemeiktől sem fél, kalózzokkal harcol és a kedvese sírján is rettentő. Fortinbras rendel, hogy holttestét négy tiszt emelje, mint hőst, ravatalra és így jellemzi:

Bizony belőle, hogyha trónra jut,  
Dicső király vált volna egykor. Útján  
Harczos szertartás közben hangosan  
Sirassa harczy harsona!  
Föl tetemét! Ó, csatasíkokon  
Szép látvány, de itt csüggesztő nagyon.  
Menj! Lőjjön a had sortüzet!

Így csak férfias jelleműt, így csak hőst temetnek.

Nem energiátlanságból halogatja bosszúját, hanem azért, mert nem akarja elhirtelenkedni. »Sokszor ment meg a hirtelenkedés« — mondja az V. felvonás 2. színében. Fél, hogy balul üt ki. Ezért nem öli meg Klaudiust az első találkozásakor. Nem akarja elhirtelenkedni vallásosságából sem; azt akarja, hogy a gaz király bűnösen menjen a másvilágra, mint az ő apja. Csak ekkor lesz bosszúja teljes. Ezért nem öli meg a gyanútlanul imádkozó királyt. Nem akarja elhirtelenkedni tettét, míg a király bűnösségéről teljes tudomása nincs. A színi előadás után győződik meg, hogy nem rémlátás Klaudius gáztette. Nem akarja elhirtelenkedni a tettet anyjára való tekintettel.

Úgy akar végezni Klaudiussal, hogy a királynét a tett ne találja készületlenül. Ezért nem öli meg, míg anyjával bizalmasan nem beszélt. De mikor megtörtént, bátran a kárpit mögé szúr, hol a királyt sejtí, de hol a szerencsétlen Polonius rejtőzött.

Végül nem akarja elhirtelenkedni bosszúját, mert érdekében van, hogy a nép és az utókor ne orgyilkosnak véljék őt és igaznak Klaudiust. Ezért avatja be Horatiót a titokba, a mit szintén nem tesz meg rögtön, hanem csak a színi előadás előtt, mely időpontig Horatio feltétlen hűségéről, hallgatásáról már meggyőződést szerzett s a mikor Horatio éles szemére szüksége van. Bosszúját legjobbkor hajtja végre. Gáztettet követ el Klaudius újra, akkor öli meg; anyja már halott a méregpohártól: őrá már nem kell tekintettel

lennie; elhirtelenkedésről már nem lehet szó; a király százszoros bűnössége, gazsága világos; a nép előtt Horatio, a dolog tudója, igazolja Hamlet tettét. Mikor Horatio hercege után halni akar, Hamlet visszatartja:

Te élsz,  
Számolj be rólam és igaz tusámról  
E kétkedőknek;  
Ó, hisz ha mindez, jó Horatio,  
Titok marad, mily sebzett név fog engem  
Túlélni.

Ravaszkodónak, örültnek kell magát tettetnie, hogy forrongó indulatait az udvar előtt elpalástolhassa s hogy ilyen hosszú idő után, de ily sikeresen állhasson bosszút. Népszerűsége is védi, ezért halogathatja tettét. Klaudius nem meri nyíltan megöletni: »Mi vészes, hogy ez ember szabadon jár. S mégsem sújthatjuk törvény szigorával, mert kedves ő a hóbortos tömegnek.« A szellemnek ugyan megígérte Hamlet, hogy szerelmi fohásznál gyorsabban áll bosszút, de ezt nem tiszta öntudattal fogadta. Halogatása lélektanilag is igazolva van, hiszen élete leghirtelenebb és legszilajabb perceiben, a sirba ugráskor, mondja magáról, hogy ő nem hirtelen és szilaj. Halogatnia kell bosszúját, holott a buja orgyilkos karjaiban tudja édes anyját. Mikor édes anyjával bizalmasan beszélget, arra kéri, hogy ne fogadja el többé mostani férje buja szerelmét s akkor ő, Hamlet, nyugodtabban fog viselkedni. Míg ezt anyjától nem kéri s nem hiszi, hogy ezt kieszközölte: önkínzó döbbenésekben, kifakadásokban örli testét-lelkét; különösen egy-egy erősebb ideg-émotio, így a színész szavalása után. Hogy Hamlet önvádjainak nem tétlen habozása, gyöngesége az oka, hanem anyja bűnös szerelme feledtetni vele, hogy tervének éresre van szüksége, kitűnik abból, a mit eddig csodálatosképpen a Hamlet-interpretálások nem vettek észre, hogy megölt apja bosszút *sürgető* szelleme akkor jelenik meg Hamlet felizgatott lelkének, mikor édes anyját bujasága miatt keserű szemrehányásokkal illeti.

Mindezek elmondására azért volt szükségünk, hogy Bánk lelkében is olvashassunk.

Mikor a nádor megtudja Biberachtól Ottó készülő vagy már azóta elkövetett merényét, összecsapja kezét és talán Hamlet apjának bújdosó, kénköves lángok között égő szellemére gondol a költő, mikor Bánk így szólal meg:

Pokolbeli  
Irtóztatosság büntetési  
Földünkre jöttetek már?

S így folytatja:

El a királyhoz, a császárhoz, a  
Pápához elmegyek s hogy elpirúljon,  
Lerántom e parázna bíborosról  
A szép álorczáját kaczagtatón.  
Óh, légy velem, hidegvér, légy velem!  
Ne hagyj el, állhatatosság! hogy merőn  
Nézőn szemek közé, becsületes  
Tekintetemnél elvakuljon a  
Szentségtörő!

Ez is teljesen Hamleti reminiscencia. Hamlet is hidegvért erőltetett magára, a színelőadáson merően akar Klaudius szeme közé nézni, hogy becsületes tekinteténél elvakuljon a szentségtörő. Bánk tekintetének villáma torkába fojtaná Ottónak a hazugságot, mint Klaudius is megdöbentette a dán herczeg átható nézése.

Hamlet tomboló szenvedélyére ismerünk, melyet a bosszúvágy sugall, mikor hozzát teszi:

Meggyilkolom ott előtte  
A bíboros gazembert és ha  
Vesztőpiacra hurczolnak, kiáltom:  
Azért jutott hóhér kezébe Bánk, mert  
Hitvese virtusát bosszúlta meg.

Az igazi Hamletté akkor lesz Bánk, mikor Biberach felvilágosítja az udvari erkölcsökről:

Vesztőhelyet sem fogsz te látni, hogy  
Ottan rikolthassál — az ily rikoltót  
Titokba szoktuk ám eloltani.

Hamletet sem merte nyíltan megöletni Klaudius, titokban akarta elpusztítani a távol Angliában. Bánk feleszmél: hogy ezt elfeledhette! Hiszen ő hivatalánál fogva tudhatott egyet-mást a fejedelmi udvarok csóka-igazságáról.

Ily fordulattal felel Biberachnak:

Német! Te megnyitottad a szemem!  
S ily kábaságot akartam tenni? Nem.  
Szeggel szeget! hisz a tilalmas és  
Megengedődhető ravaszkodás  
Úgy állnak el, mint a hazug s igaz.

Arany találóan jegyzi meg e helyről, hogy Bánk cselhez akar folyamodni, de hozzát teszi Arany János, hogy a nyílt, őszinte

Bánk nem az az ember, ki cselet tudjon szőni s így e szándék teljességébe nem megy, a cselet nem látjuk kifejlődni. Ha így lenne a dolog, ez nyilván dramaturgiai szempontból nagy hiba volna. Ha Bánk a bonyodalom elején cselre gondol és ezt a szándékát nem vonja vissza, és ezt még sem látnók kifejlődni, a dráma egy ki nem forrott, kidolgozatlan mű hatását tenné.

A cselhez forduló ravaszkodás igenis érvényesül a drámában. Ez éppen a Hamlet-tragoedia legerősebb hatása. A dán herczegnek is ravaszkodnia kell, sőt örültséget kell tettetnie, hogy célját elérje. Bánk is ravaszkodik. Arany János is említi a királyné jelenlétében színlelt alázatosságát s egy kis ideig elfojtott érzelmeit. Ezzel szemben Gyulai Pál azt véli, hogy Bánk alattvalói múltjának hatása alatt beszél alázatosan a királynéval. De gondoljunk újra Tellre, a ki szintén alázatosan beszél a helytartóval az alma célbavevése után, szintén egy kis ideig elfojtja érzelmeit, gyűlöletét és csak azután, már nem bírva magával, nem gondolva önvészélyével, tör ki szenvedélyes dühe a helytartó ellen, mint Bánkkal is ez történik a királyné termében és Hamlettel a dráma több helyén. Ha kétségünk van aziránt, hogy Tell itt színleli az alázatot, gondoljunk a viharzó tavon való szerepére, mikor alázatosan igéri a helytartónak, hogy a partra hajtja a hajót s azután rászedi a helytartót. Ha oly férfiú, mint Tell, színlelhetett, a ki korra, jellemre egyaránt hasonló Bánkhoz, miért ne tételezhetnők ezt fel az ugyancsak a középkorban élő nádorról? Katona művésze oly hangulatot kelt bennünk, hogy Bánk így sem veszít rokonszenvünkéből. Különben is az Arany említette helyen kívül több alkalomunk van Bánk hamleti ravaszkodásáról meggyőződni. Izidórának adott válaszai is ravaszkodások, sőt ebben annyira megy, hogy Izidóra örültnék véli Bánkot, mint Hamletet a környezete. Bánk is cselhez folyamodik, hogy terve sikerüljön. Izidórát bezárja egy oldalszobába, nehogy a királynénak jelentse a nádor nem várt hazaérkezését; Bánk tudja, hogy Izidórának bármikor bejárása van a királynéhoz. Izidóra bezárásának másképp nem volna értelme. Így valóban csak napestkor jut a királyné színe elé. Ekkor tudja meg Gertrud, hogy Bánk az udvarban van, hogy Ottó elcsábította Melindát. Arany János és Gyulai Pál megrójják a drámában azt, hogy a királyné csak Izidórától tudja meg a nádor megérkezését, holott Melinda, mint Ottó beszéli Biberachnak, már reggel Gertrudhoz rohant, a férjével való heves jelenet után. Arany ezt szerkezeti hibának mondja, Gyulai így nyilatkozik: »Ki kell okoskodnunk, hogy mi az oka, hogy Melinda, a ki Ottó elbeszélése szerint még jó reggel a királynéhoz szaladt, csak alkonyban találkozik vele, holott néhány szó vagy egy pár szabatosabb kifejezés elosztott volna minden homályt.« De hiszen ez a néhány szabatos szó, melyet Gyulai nélkülöz, benne van a IV. felvonás elején, már a mű első, 1821-ben Trattnernél megjelent kiadásában!

Izidóra azzal a mentegetődzéssel lép be Gertrudhoz:

Igaz, hogy rendeléset  
Tudtam, *mivel bé nem bocsájtatik*  
*Még maga Melinda is.* De egy kegyelmet  
Jövék kikérni.

Ime, egyszerűen azért nem találkozott előbb Melinda Gertruddal, noha már reggel hozzá rohant, mert be nem bocsátották. Az álomportól kábult királyné így rendelte, még a nádor nejét sem fogadta és ezért tudja meg csak a szintén engedelem nélkül megjelenő, de bejáratos Izidórától a nádor ottlétét. Így nem szükséges kihagyni a drámából azokat a helyeket, mint Arany János tanácsolta, hol arról van szó, hogy a nádor neje már reggel a királynéhoz ment. Hiszen világosan kitűnik a drámából, hogy csak akart a királyné elé járulni. Így nem hihetetlen az sem, hogy Gertrudis csak napestkor Izidórától tudja meg Ottó csábítását, hiszen előbb senkit sem bocsátott színe elé és így senki ezt vele előbb nem is közölhette.

Arany és Gyulai azt is írják, hogy a költő nem ad számot róla, hol volt, mit tett a nádor hajnaltól késő délutánig. A dráma e tekintetben sem homályos. Bánk az összeesküvőkkel tanácskozott ez idő alatt. Ez kitűnik a műből. Mikor Tiborcz közli Bánkkal a III. felvonásban, hogy beiratkozott a békétlenek közé, Bánk felkiált: »Hah, hogy ezt elfeledhettem!« Nem is igyekszik az összeesküvéstől Tiborczt visszatartani, mint előbb Peturékkal tette. Mikhálra már előbb rábízhatta Somát, mielőtt a királynéhoz ment. Bánk morogva lép be Gertrudishoz: »Helyesen, Istenemre az.« Mire vonatkozik ez? Morog, mintha folytatna magában egy előbbi megbeszélést. És mit helyeselhet? Az összeesküvésnek szól beleegyezése. A Bánki sértődés is megtörtént, melynek esetére a nádor az összeesküvésben való részességet ígért. Ha a napot nem töltötte volna a békétlenekkel, honnan tudhatná és mondhatná Gertrudnak, hogy Mikhál mint békekövet volt előtte nála és csak egy kis reményt kellett volna hazudnia, hogy a megtorlást elkerülje? A börtönbe hurczolt Mikháltól alig értesülhetett erről ily pontossággal. Viszont annyi tény, hogy Bánk nem árulja el az összeesküvőknek, hogy meg fogja ölni Gertrudot, a mint Tell sem árulja el a Rütli-szövetséghez tartozó halásznak gyilkos tervét. Ha megtette, úgyis kiderül: mondja Tell, gondolja Bánk. Ezért átkozhatja Petúr az alattomos gyilkost, de súlyt kell fektetnünk arra, hogy Bánkot nem nevezi meg annak. Nem tudhatta, hogy Bánk a gyilkos. Előzetesen nem közölte vele szándékát a nádor, nem is volt biztos benne, hogy ekkor megöli Gertrudot s mikor a királyné halála után a békétlenek Petúr élén berontanak, a nádort már nem találják ott, így Petúr azt is hihette, hogy egy az összeesküvéstől távol álló alattomos gyilkos magánbosszúból előzte meg őket a véres tettben

s ennek szól átka. Míg a nádor fel nem jelenti magát, Mikhál sem tud egyebet mondani, mint hogy nem Petúr volt a gyilkos, hogy a királynét már halva lelték.

E szükséges excursio után arra kell megfelelnünk, miért habozik a királynéval szemben álló Bánk a véres tettet végrehajtani, melyre elhatározta volt magát.

Majd azt emlegeti Gertrud előtt, hogy innen útja hóhér kezébe viszi, majd azt mondja: »Tán nem maradtam volna mégis itt,« majd könnyörög Gertrudnak:

Légy most  
Isten s hitesd el velök, hogy Melinda  
Bánk bánra érdemes: úgy letérdelek  
S imádlak én, kit ők nevetnek.

Vallásosságból riad vissza a tettől, mint Hamlet is? Látszólag így áll a dolog. Az »Isten«, »imádlak« szók a nádor lelkének ilyen háborgására vallhatnak. Petúrnak is elébb ezt mondta:

Előbb való a hit parancsolatja.  
Istennek a kenettje egy királyi felség.

De Petúr azt felelte rá, hogy az Isten kenettje Endre, nem Gertrud, ez a rabló — az nem lehet. Maga Bánk monologjában fogadja, hogy az Alkotónak szentségébe való betörést fogja megbosszulni: az asszonyi gyöngeséggel való visszaélést. Vallásossága nem hagyja cserben, de ez még inkább tüzezi a bosszúra.

Sokkal hihetőbb, hogy a királyné bűnösségéről akar teljes bizonyosságot; épúgy, mint Hamlet sem öli meg Klaudiuszt, míg gázságáról meggyőződve nincsen.

»Abban az esetben — írja Arany János — ha a királyné tudtán kívül vette be az altatót, Bánk nem tekintené oly vétkesnek, hogy megölje. Azon tépelődik, hogy bár a királyné czéljai bűnösök, magában az elkövetett tényben ártatlan lehet. Hiszen ha beleegyezett volna, mi szükség volt az altatóra. E kétség gyötri Bánkot. Azért kérdi Izidórától:

Egy szót csak, irgalmas lélek, hiszen  
Az éjjel Ottóval még a multság  
Után soká beszélt a királyné?

Tudni akarja, nem együtt főzték-e ki a támadást Melinda erénye ellen ily módon, hogy a királyné valami színleg altatópor bevétele után feküdni menjen s Ottónak szabad kezét adjon: Izidóra, ki elébb a Bánk eszelősnek látszó beszédén megdöbbsent s megsaj-

nálta őt, e kérdésből látva, hogy nincs semmi olyas baja, meg akarja magát bosszúlni a bezáratásért, különben is szerelemföltő Melindára és csípős feleletével úgy intézi, hogy Bánk érezze azt:

És a kegyelméből csaknem kijött,  
De majd Melinda megbékélteté.

Bánk érzi a fulánkot. Fel is jajdúl: »Kigyói nyelv!« Azután a felelet szavai zúgnak lelkében. »Megbékélt« — mondja — gondolván: tehát a királyné kegyelméből Ottó azért jött ki, hogy ez a csábításban nem boldogult; hanem miután Melinda magát feláldozta, megbékélt. A két felkiáltás: megbékélt! álmos is volt! így függ össze: meg is békélt, azaz önként beleegyezett; álmos is volt, azaz tettette magát, mintha az egésze mit sem tudna, sőt hogy gyanúba se lehessen fogni, valami port vett be s feküdni ment.

Ezért folytatja Bánk így:

»Szépen kidolgozott csalárdkodás!«

Előre kifőzött terv. Ez ármányért jellemzi a királynét a következő sorokban oly vastag színekkel. Arany János e mesteri interpretálásából nincs mit elvonnunk s nincs mit hozzátennünk.

De a királyné termében már nem oly biztos a királyné bűne felől. Nem tételezhette fel érett gondolkodás után Izidóráról, hogy bevádolja a királynét, a kinek meghittje volt.

Csak kárörvendő pletykakedvének tudja be utóbb az udvarhölgy csípős szavait. Erre vall könnyörgése a királyné előtt:

Melinda jó nevét te hagytad az  
Udvarnak nyelvére tenni: légy most  
Isten és hitesd el velök, hogy Melinda  
Bánk bánra érdemes, úgy letérdelek  
S imádlak én, kit ők nevetnek.

Még egy mozzanat tartja vissza egy ideig a tettől. Az Endrére való tekintet. Hamletnek kimélnie kell anyját, Bánknak Endrét. Petúrt is ezzel fegyverezte le:

Királytokat  
Úgy tenni a királyi székre, hogy  
Gertrudis estén szíve megrepedjen,  
Fájdalmiban megölni érzeményit . . .

De mikor szívtelen szörnyetegnek véli Gertrudot, már nem fél attól, hogy estén Endre szíve megreped. Megöli.

Örvendj becsületem: lemosta mocskod  
A vérkeresztység

kiált fel. Becsülete, jó neve virulni fog — úgy tartja. Hamlet is ezzel a tudattal búcsúzik Horatiótól. Bánk is azt véli, hogy becsületterzésében senki sem kételkedhetik többé.

Bánk csalódik. Orgyilkosnak tartják, a lovagok nem vívnak meg vele. Endre lovagpárbajt rendel az V. felvonás végén: ez is tán a Hamlet hatása. Klaudius is az V. felvonás végén Laertest és Hamletet szólítja fel lovagi párviadalra, színleg a megölt Poloniusért akarván bosszút állni, mint Endre szívből Gertrudért.

Abban is megnyilvánul a Hamlet hatása, hogy gyönyörű mondások, örökbecsű sentenciák vannak a Bánk Bánban. Shakespere drámájában Hamlet, Laertes, Polonius fűszerezik beszédüket ezekkel. A Bánk Bánban a nádor és a királyné mondanak ily életigazságokat.

Katona József sokat tanult a véres esemény egyik feldolgozójától, még többet Babo lovagdrámájából, a legtöbbet Schillertől és Shakesperetől. Művére ezekből nem árnyék borúl, hanem fény derül. Schiller művében is sok az átvétel, Shakespere-ében is. Mégis remekműveket alkottak.

Hogy a Bánk Bán is az, dolgozatom még hátralévő részéből is ki fog tűnni.

\* \* \*

A Bánk Bán mint legjobb nemzeti drámánk foglal helyet irodalomtörténetünkben. Ez az ítélet módosításra szorúl. Nem a mű kiválóságára vonatkozó részében, hanem műfaji meghatározása. Úgy vélem, hogy a Bánk Bán nem nemzeti, hanem lovagdráma. Sok jellemző sajátosságát a lovagdrámáknak látom benne és Bárány Rostájából kitűnik, hogy az első kidolgozásban még több volt a lovagdrámai motívum. Így nemcsak a IV. felvonás végződött gyilkossággal, Petúrt az V. felvonásban Bánk mint megvagdalt, vérző s a kinzástól összeroncsolt haldoklót vezette fel, a ki átkozódva a színen hal meg. Tudjuk, hogy Katona drámáirói pályája kezdetén teljesen a leventá-drámák hatása alatt állott, azok túlságaiért lelkesült s hősei féktelen dühöngésében találta a drámait. Így érthető, hogy az első kidolgozásban a Bánk Bán sokban hasonló előbbi műveihez.

De mostani alakjában is lovagdráma maradt. A leventé-drámák és lovagregények jellemző oldalai: egymás várát felduló lovagok, gonosz cselszövők, párbajok, börtönök, sok és nagy erény, sok és nagy bűn, ártatlanok üldözése váltják fel egymást a cselekményében. A leventádrámák borzalmaiból az álházasságtörés, álmérgezés, a barátsággal visszaélés indítékai szerepelnek, a méltatlanul szenvedés, a gonosz rászedetés hitvány eszközei, gyilkosságok, bosszú, nőcsábítás, besúgó »titkos.«

Bűnös és ártatlan egyformán megsemmisül e műben, mint valamennyi leventédrámában szokott történni; a félrebeszélés is ilyen lovagdrámai motívum, sőt álruhába öltözött lovagot is fel-



léptet a költő, magának a nádornak a személyében, és a kegyetlen várúr sem hiányzik, hiszen a Kisfaludy Sándor Micz bánjáról is van említés, bár más név alatt, de ugyanaz a levente-drámaszerű rege a természet ölen felnőtt gyermekről előfordúl itt is. Házfelgyújtás és egyéb borzalmak sem hiányoznak. A lovagdráma nemesebb motívumai is mind fellelhetők. Bánk köszönteti ősi várát, még akkor is, mikor a vesztőhely forog eszében, melyre hite szerint vonni fogják. Petúr a czintermekben lenyugodott szülők letett csontjait említi, atyáik várait. Monarcho-arisztokratikus érzület, tehát lovagi felfogás lengi át a drámát: a királyi felség imádat-szerű tisztelete. A nőtisztelet, a lovagi hódolat a gyengébb nem iránt szól Bánk szavaiban, a IV. felvonás 6. jelenetében és az egész V. felvonás a lovagkort idézi vissza igen találóan lelkünkbe.

Mindezek a vonatkozások mellett még mindig nemzeti drámának tekinthetők, ha annak vonásaira is rátalálnánk. De ezeket alig találjuk.

Mikhál, mint az összeesküvők szószólója, csak a volt vagyont kéri vissza maguknak s a népnek fát, húst, szalmát, békességet és megelégedést: sem nem aranybullát, sem nem függetlenséget.

Bánk, mikor az összeesküvők pártjukra akarják vonni, így felel:

Abban eszköz legyek, hogy  
Jajgasson a szabadságunk miatt  
Szegény magyar hazám?

Itt világosan kimondja a költő, hogy az összeesküvők érdeke nem azonos a nemzet érdekével, sőt a legnagyobb ellentétben van vele.

Csakugyan: II. Endre uralkodása alkotmányos volt, csak a vagyonukban, kiváltságukban sértett oligarchák lázadoztak a királyné befolyása ellen s ez a befolyás sem fenyegette a nemzet függetlenségét.

Azonban Petúr alakjával szoktak leginkább a dráma nemzeti volta mellett bizonyítani. Iszik a magyar szabadságot éltetve; hazaszerető; azt feleli Bánknak, hogy meg kell erősíteni a kiváltságait, de ha a királyné megmutatja, hogy a haza boldogságán segít ezen szabadság eltörlése, egy szót sem szól. Nem is azt állítom, hogy Petúrék cosmopoliták, mint Biberach. Lelkes magyarok és ez is lovagdrámai motívum. A lovagok a leventadrámákban sűrűn említik hazájuk nevét. Simon és Mikhál oly szeretettel és büszkeséggel emlékeznek Spanyolországra, mint a magyarok Magyarországról. Bánk is fájó szívvel gondol hazája nyomorúságára, de nem ezért ont vért. Petúr szívesen hozna áldozatokat a honért, csakis ezért, de a drámában erre nincs alkalom, tehát Katona műve nem nemzeti történelmi dráma. Petúr benne első sorban mint

lovag szerepel. Lovagi felfogása kifejezésre jut a következő kijelentésében:

Görög, gubás, bojár, olasz,  
Német, zsidó nekem, mihelyt fejét  
A korona díszesíti, mindegy az,  
Mert szent előttem a királyom és az  
Asszonyt becsülöm.

Ime, a lovagi felfogás, mely nem ismer nemzeti korlátokat, nyilatkozik meg a Bánk Bán legmagyarabb szereplőjében is!

De még ezzel sem tekintem elintézettnek a kérdést. Az utolsó szó a dráma műfaját illetőleg a költőt illeti, a ki, már itt többször idézett értekezésében, kiváló dramaturgnak is bizonyul. Drámaköltészetünk egyik akadályának mondja, hogy a közönség a nemzeti dicsekedésekkel teljes drámákat kedveli. Érzi, hogy Bánk azért nem tetszett, mert nem a hazáért hal meg. Nem zengte meg benne Kemény Simon és Zrinyi Miklós hazafiúi feláldozását, mert nem is zenghetette. »A nézőt és olvasót — írja értekezésében — ízlésbe kell hozni, hogy nem mindig: a magyarok, mi magyarok! a szép. Ha ezeket föl nem is leli egy munkában, az még akkor is tökéletes lehet, midőn ezeknek hiányossága miatt elalszik rajta. A játékban nem igen nézi azt a magyar, hogy mint van a kidolgozás, hanem mint van a morál; ez lesz az írónak útmutatója, hogyha *diccsőséget akar aratni, nem jó alkotású, hanem csak dicsekedésekkel teljes hazai drámát* kell írni, még a szép tettek is elmaradhatnak: elegendő az, ha teletömetik a darab azoknak dicsekedő emlegetésével.« Ez az egész idézett rész Schillernek a fenségesről írt értekezésének hatásán alapszik. »Es ist offenbare Verwirrung der Grenzen, wenn man moralische Zweckmässigkeiten in ästhetischen Dingen fordert.« Ugyanebben az értekezésében tiltakozik Schiller a nemzeti, hazafias tárgyakkal a költőkre való rákényszerítése ellen is. Katona tehát egyrészt maga írja a Bánk Bán megjelenése után közvetlenül, 1821-ben értekezésében, hogy nem írt hazai drámát, azért nem aratott tetszést, másrészt Schiller esztetikájának hatása, hogy nem érezte kötelezve magát hazafias, nemzeti motívumok felvételére. Lovagdrámával van dolgunk és lovagi motívumból vezethető le tragicuma is. Itt tehát ellentétbe kell helyezkednem az eddigi Bánk Bán interpretálókkal: Gyurmánnal, a ki szerint Bánk tragicuma a felségsértés következménye; Gregussal, a ki azt tartja, hogy Bánk nemesise a kielégített bosszú sivar érzelme; Gyulai Pállal, a ki abban látja Bánk tragicumát, hogy a nádorból törvénytapadó, a király kegyeltjéből felségsértő, az alkotmányos államférfiúból forradalmár, a lovagból nőgyilkos, a büszke úrból megalázott szerencsétlen lesz. Gyulai Pál még folytathatta volna ezt a felsorolást: a szerelmes férjből átkozódó apa, Endre barátjából ellenség. Hiszen látni való, hogy Gyulai antithesisei a *bonnyodalom* phasisait érintik, nem a *catastrophát*. Mint felségsértőt

nem látjuk Bánkot szenvedni. Gyurmán téved. Bánk kérkedik tet-tével a király előtt. Monarchiai hite sem rendült meg, mert az V. felvonásban mély tisztelettel hódol a királynak. Gyulai Pálnak azzal a felfogásával, hogy a lovagi törvény ellen vétett, mikor asszonyt ölt, egyetérthetnénk, mert Bánk megrendül, mikor a király lovagjai nem vívnak meg vele. Így is igazolva lenne álláspontom: hogy a Bánk Bán lovagdráma. De nem ez a pillanatnyi megrendülése az ő tragicuma, nem ez, annak a mérhetetlen, a kínpad iránt is érzéketlenné tévő szenvedésének oka, hanem Melinda halála. Nem is vétett Bánk a lovagi *érzület* ellen. Soha nemesebb védőjét az asszonyi nemnek, mint a minő Bánk a királyné megölésének órájában is a monologban, nem is képzelhetni. A királynét nem tekinti nőnek, hanem szörnyetegnek. Az V. felvonásban a lovagok eleinte nem vívnak meg Bánkkal, mert a bűnös Gertrudért nem akarnak lándzsát törni. A legfényesebb bizonyosság a mellett, hogy *ez* az asszonygyikosság nem disqualificálta Bánkot, a lovagot. Csak a mikor azt hallják a király lovagjai, hogy Gertrudis ártatlan, tehát oly asszony, kit védeni lovagi kötelesség, fordulnak el gyilkosától. Bánk tragicuma ebből a mozzanatból fakadhatna. Nem egészen tisztán és művésziiesen, hiszen kiérezzük a drámádól, hogy a nádor még ekkor sem tarthatja oly ártatlannak a királynét, mint a király lovagjai. Tragicuma nem volna tiszta. De nem is lenne művészi. Bánkról végső benyomásunk nem lehet az, hogy orgyilkos, épúgy mint Tellről sem; vagy Hamletről, hogy gyáva. Katona József el is kerülte ezt az örvényt, sokkal művészibben mint Schiller, kinek Parricidával kell subtilisan beszéltetnie a különben naiv lelkületű Tellt, hogy hőstét igazolhassa; elkerülte sokkal hatásosabban mint Shakespere, ki Fortinbrassal hősnak mondatja a halott Hamletet, hogy ne a hősiséggel ellentétes felfogás legyen utolsó benyomásunk.

Katona *érezet*i velünk, drámai erővel, hogy Bánk szenvedésének oka, tehát tragicuma: Melinda halála. Ez az ő marczangoló fájdalma, melyet annál nagyobbak képzelhetünk, mert a legboldogabb szerelem után szakadt szívére.

A költő tehát nem a lovagi törvény megsértéséből vezeti le hőse tragicumát. Miért tartom mégis művét lovagdrámának? Azért, mert lovagi *érzület*e sodorja szerencsétlenségbe. A jó név, a jó hír: a lovag legféltettebb kincsén ejtett csorbának megbosszulása adja kezébe a gyilkot:

Ha tízszor, harminczszor megölt,  
Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel  
Szaggatta gyermekimet, feleségemet,  
Még tán megengedhettem volna, de  
Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek  
Rút öccse által, a föláldozott  
Becsületet kiúzta udvarából.

Így vádolja a király előtt Gertrudot. A jó, a tiszta név a legféltőbb kincse. Mikor meghallja, hogy az összeesküvők jelszava: Melinda, így jajdul fel:

Melinda szép, mocsoktalan neve!  
Titoknak lett zára a Melinda szabad neve!

Már félig kivonva a kard a királyné megölésére, mikor könnyögőre fogja a dolgot Gertrud előtt: némítsa el a kárörvendő udvar kaczagását, akkor imádni fogja.

A királyné egy mélyértelmű parabolával felel.

Csak hadd nevensenek: hisz a hasonló  
Történet életünknek azon szokott  
És kedves ízetlenkedéséhez  
Tartozhat, a mely megnevetető.  
Már úgy születünk, mint a szegény  
Emberbarátink kárán tapsolók;  
Hiszen ha hét az utczán hétszer el-  
Esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk  
Magunkat el. — A szánás akkora  
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike  
Többé felállni nem tud.

Bárány Rostája parodikusnak, komikusnak találta ezt a helyet és kihagyását tanácsolta. A költő bizonyára súlyt fektetett erre a parabolára, hogy ez egyben nem követte barátja tanácsát. Súlyja is van. Tanulságában rejlik a Bánk Bán tragicuma. Bánk azt hiszi, hogy Gertrudis csak kaczagni akar szerencsétlenségén, hogy csak ez a jelentése. A példázat mély értelme az, hogy a jó név elvesztése akkor, mikor ez annak a következménye, mintha valaki megbotlik az utczán, a miről nem tehet az illető, *és Melinda botlása, elbukása is ilyen*, még nem ok mély szánásra. Csak ha ez az utczán való botlás halálos, ha Melindát örökre elvesztette volna, akkor volna Bánk szerencsétlen. Melinda is sejti ezt. Mikor Tiborcz elvezeti a királyné terméből, Bánktól elérzékenyedve kérdi:

Látlak-e megint?

Bánk nem felel. Hitvese így tünődik:

Igen — megént! Mély síromon  
Túl a halál szép halvány angyala  
Meg fog mutatni megént!

Meg fogja mutatni: szépnek, nemesnek, feledhetetlennek.

Mikor Tiborcz Melinda holttestét hozza, Bánk megérti Gertrudis paraboláját és Melinda jóslatát.

Melinda, serkenj fel, hisz' ismered  
Te Bánkodat, nem ezt akartam én,  
Nem ezt.

Bánk feled minden gyalázatot, csak szerelmére emlékszik, boldogságára, gyermekének anyjára, kit senki sem pótolhat. A jó névért gyilkolt és kínozza Melinda lelkét. Ime milyen semmis a jó név! A lovagok megvetik, lovagi becsületét nem menthette meg és Melinda halott. Mit neki kínhalál? Nem érezné. Csak Melinda elvesztése fáj. Szeretne meghalni a vérpadon, a pokol tűzén égni, csak azt nem érezni, a mit érez. De nem tehetett másképp. Lovagi mivolta, kinek vérévé vált a jó hír, a kényes becsületérzés, nem engedte, hogy elkerülje nagy szerencsétlenségét. A tragicum szükség-szerűsége a Bánk Bánban a legkérlelhetetlenebbül érvényesül. A világirodalom egyik legtragicusabb drámája a Bánk Bán: egy kiváló egyéniség szükségképpen nagy szenvedése és bukása, mely mindvégig részvéttel és félelemmel tölt el, tárul fel előttünk.

Bukását néhány tanulmány nem találja teljesnek, mert nem fizikai halálban jut kifejezésre. Rákosi Jenővel szemben, a ki a tragicumról írt művében azt véli, hogy Bánkot a költő csak azért nem sújtotta a legnagyobb büntetéssel, a halállal, mert nem talált megfelelő halálnemet: megjegyzem, hogy a halál a keresztyén középkor felfogásában nem iszonyat tárgya, mint az antik görög felfogásban, hanem megváltás földi szenvedéseinktől. Ez a mi drámánkban is kifejezésre jut:

Király, — a büntetés már ennek irgalom.

Sólyom mester szavai, a ki kéri Endrét, hogy ne sújtsa halállal a nádort.

Ez a felfogás Katona drámájában korrajzzá magasztosul, ha figyelembe vesszük, hogy annak a királynak udvarában vagyunk, a kinek leánya Szt Erzsébet, unokája Szt Margit. Rákosi Jenővel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a költő nem töprenghetett megfelelő halálnemen, hiszen a keresztyén középkor felfogásában és a magyar középkor eszmevilágában van költői alapja Bánk életbenmaradásának. Hogy mi történt vele azután? Ez esztétikailag művelt nézőnek, kit áthat Katona művészetének teljessége, egysége, nem is jut eszébe. Vagy ha igen: Hamlet szavai zsongnak lelkében: a mi ezután jön, »a többi — néma csend...«

Beöthy Zsolt a tragicumról szóló művében felsorolja azokat a költői termékeket, melyekben a catastropha nem a fizikai halálban nyilvánul. Az antik görög drámai hősök közül Xerxest, Kreont, Oedipost említi Katona József igazolására, az újabb költői művek közül Teleki László *Kegyenczét*, Arany Ágnes asszonyát, Ahasverus legendáját. Én *Hebbel Gyges és gyűrűje* cz. tragoediáját is ide sorolnám. Gyges sem hal meg, mikor hitvese, Rhodope erőszakos halállal elpusztul, épúgy mint Bánk sem hal meg, mikor Melinda erőszakos halállal hal. Rhodope is azért veszti életét, mert női becsületében, szemérmében meggyalázták. Férjén kívül idegen férfi is látta, bár tudtán kívül, hálószobája szentélyében, szemér-

mes női szépségében. A mint a Bánk Bánban Gertrud parabolája sejteti, hogy lesz olyan kor, mikor egy Melindának nem kell elpusztúlnia, és a *Fiesco* Berthája, kit szintén erőszakkal ejtenek meg, nem is pusztúl el, úgy Hebbel tragoediájában Kandaules király mondja ki, hogy egy jövődő korban a női báj, mint minden aesthetikai szép, az embertársak gyönyörúsége lesz, nem az egyesé. Rhodope még nem ennek a kornak az asszonya, ezért válik tragicus alakká.

Melinda és Bánk bán a lovagkor emberei, mikor a jó név elvesztése halállal, pusztulással jár. Ime, a német irodalom legtragicusabb drámairója művével is congenialis magyar elődjének Bánk Bánja.

A katharsis, mely Schiller aesthetikája szerint az eszménynek, valami értékesnek megérzése a tragikus bukásban, szintén a legnemesebben nyilatkozik Katona művészetében. Bánk bán földöntúli hitvesi szerelmének mély benyomásával távozunk a színházból.

Ez a gyönyörködtető mozzanat a pusztulás képében: a katharsis, mely a tragicumot megkülönbözteti a pusztán szomorútól.

DR. HARMOS SÁNDOR.